

საქართველოს ისტორიულ საზოგადოება, თავადაზნაურთა
და მათ თანამდებომათა კავშირის აკადემიის შილიალი

რამაზ სურმანიძე

გენერალ - ლეიტენანტი თერგდალეულთა თაობიდან

(ახალი ცნობები გიორგი ყაზბეგის ბიოგრაფიიდან)

ბათუმის საზოგადოება „კალიონი“
ბათუმი
2006

მწერალი, პუბლიცისტი და მეცნიერ-ისტორიკოსი რამაზ სურმანიძე ამ წიგნით მკითხველს აცნობს საქართველოში ცნობილი გვარის ეაზბეგების ერთი ღირსეული წარმომადგენლის, გიორგი ეაზბეგის ბიოგრაფიის უცნობ ეპიზოდებს, მის დამსახურებას ქვეყნისა და ერის წინაშე, აგრეთვე ეაზბეგთა გვარის წარმომადგენლობას და მათს ნათესავებს უცხოეთში.

რედაქტორი ოთარ თურმანიძე

ბოლშევიკი მანუჩარე

წინათქმა

ბაგრატიონთა მეფური გვარის შემდეგ ქართველი ერის ისტორიაში იმდენად მკაფიოდ არავენ სჩანს, როგორც ხევის ფეოდალთა ცნობილი ჩოფიკაშვილ-ყაზბეგთა გვარი.

ამ გვარიდან რომელი ერთი უნდა ჩამოეთვალო: რუსეთის სამსახურში მყოფი ყაზბეგ და გაბრიელ ჩოფიკაშვილები, თუ მიხეილ, ნიკოლოზ, დიმიტრი, რაფიელ ყაზბეგები, დიდი მწერალი ალექსანდრე, თუ ქველმოქმედებით განთქმული ელისაბედ და ოლღა ყაზბეგები.

ამ ოჯახიდან გამოსულ მოღვაწეთა შორის ერთ-ერთი უთვალსაჩინოესი პიროვნება იყო გიორგი ნიკოლოზის ძე ყაზბეგი (1839-1921), რომელიც რუსეთის გენერალ-ლეიტენანტის წოდებამდე ამაღლდა, მაგრამ საბოლოოდ მაინც ქართველ საზოგადო მოღვაწედ, სამშობლოს პატივითად დარჩა.

სამწუხაროდ, ამ დიდ პიროვნებაზე ზოგჯერ ეპიზოდურად თუ გაიეღვებს ფრაგმენტული ცნობები. მის ბიოგრაფიაზე, ურთულეს და უმდიდრეს შემოქმედებაზე ჯერ ცალკე სრულყოფილი მონოგრაფია არ დაწერილა. ქართულად არაა ნათარგმნი ყველა მისი ნაშრომი, ნარკვევი და წერილი, არაა შეგროვებული მისი ეპისტოლარული მემკვიდრეობა, რომელიც ცალკეული წერილების სახით ჩვენს არქივებსა და წიგნთსაცავებშია გაბნეული.

გ. ყაზბეგის მიმართ ასეთ გულცივობას ჯერ იმპერი-
ის შოენინისტურმა პოლიტიკამ, ხოლო შემდეგ მოწინავე
თაყაღ-ამნაურულ გვარებზე ბოლშევიკთა „ჯეა-
როსნულმა ომმა“ შეუწყო ხელი. გ. ყაზბეგს ბრალად
იმასაც სდებდნენ, რომ ის მენშევიკებთან ერთად გაექცა
საბჭოთა საქართველოსო. თუ მსედველობაში არ მიე-
იღებთ მისი ნაშრომის, „სამი თვე თურქეთის საქართ-
ველოში“ ერთი ნაწილის თარგმანის და მასზე თან-
დართული ნ. ნაჭყეების კომენტარების ცალკე წიგნად
გამოცემას (გიორგი ყაზბევი, „აჭარის შესახებ“, ბათუმი, 1960),
რომელსაც თან ერთვის მ. სვანიძის მეცნიერული
ნარკვევები, აგრეთვე ამავე ნაშრომის სრულყოფილ
თარგმანს, რომელიც შესაეალი წერილით და კომ-
ენტარებით 1995 წელს გამოიცა (მ. ხარაში, რ. სურმანიძე),
სხვა გ. ყაზბეგის შემოქმედებაზე სერიოზული არაფერი
შექმნილა და მას რამდენიმე საეურნალო და საგაზეთო
წერილით იცნობს საზოგადოება. ამ მსრივ გამოეყოფი
გერმანე მირიანაშვილის ● დიდი გულმოდგინებით
შესრულებულ ვრცელ ნარკვევს, რომელიც გაზეთ
„სახალხო განათლებაში“ გამოქვეყნდა (10 იანვარი, 1990.
ამაზე მიგეითითა აწ განსვენებულმა ეახტანგ წულუკიძემ).

ყველაზე დიდ სინანულს იწვევს ის, რომ ჩვენ არ
ვიცოდით გიორგი ყაზბეგის უცხოეთში წასვლის ძირი-
თადი მიზეზი, გარდაცვალების ზუსტი დრო და, რაც
მთავარია, მისი განსასვენებელი. სწორედ ამ საკითხების
გარკვევის სურვილმა ამაღებინა კალამი, მაგრამ სანამ
უშუალოდ ამაზე ვისაუბრებდე, მკითხველს მოკლედ
შევახსენებ ყაზბეგთა გვარის ისტორიას, ამ დიდი მოღე-
აწის ბიოგრაფიას, სამხედრო ასპარეზზე აღმასელასა და
იმ სამსახურს, რაც მან თავის ქვეყანას და ერს გაუწია.

ყაზბეგთა გვარეულობა

ყაზბეგთა გვარის უძველესი წინაპარი ვინმე ჩოფიკა ყოფილა, რომელიც ქისტეთის სოფელ არწივიდან (არწია) ხევში გადმოსახლებულა. მისი შთამომავალნი ჩოფიკაშვილებად იწოდებოდნენ. ჩოფიკას ოთხი ვაჟი ჰყოლია: ყაზბიბეგი (დიმიტრი), ბალია, გუგუა და ლევანი.

ყაზბიბეგ ჩოფიკაშვილი ვახტანგ მე-6-ის ღრის დაწინაურებულია. ერთგული სამსახურისათვის მეფეს მისთვის სოფლები: სტეფანწმინდა, გერგეგი, ცდო და გველეთი სამოურაოდ უბოძებია. იგი ვახტანგ VI რუსეთშიც გაჰყოლია, თუმცა შემდეგ დაბრუნებულია და 1774 წელს კელაჲ ქვემოხევის მოურავად იხსენიება.

ყაზბიბეგ ჩოფიკაშვილს 6 შვილი ჰყავდა: იასე, ბაადური, გაბრიელი, ივანე, მიხეილი და გიორგი. მამის გარდაცვალების შემდეგ მოურავად მისი შვილი გაბრიელი დაუნიშნავთ. იგი ერეკლე მეფის უერთგულესი მსახური და თანამებრძოლია. მისი ვაჟეაცობით დარიალის ხეობიდან საქართველო მუდამ დაცული იყო. გიორგიევსკის გრაქტაგის ხელმოწერის შემდეგ (1783 წ.) გაბრიელი ქართველ მეფეს დიდ დახმარებას უწევდა რუსეთთან ურთიერთობის დამყარებაში, რადგანაც სწამდა, რომ რუსეთი ერთგულად შეასრულებდა დადებულ ხელშეკრულებას და საქართველო შეინარჩუნებდა დამოუკიდებლობას. ამაში კი რუსეთის მფარველობა მეუწყობდა ხელს. სამწუხაროდ დიდმა ჩრდილოელმა მეზობელმა დაარღვია ფიცი, გააუქმა საქართველოს სამეფო, ხოლო ბაგრატიონთა მთელი მოდგმა რუსეთის გუბერნიებში გაფანტა.

იმედგაცრუებულ გაბრიელს რაღა დარჩენოდა, იძულებული გახდა ცარიზმის სამსახურში ჩამდგარიყო. რუსეთის ხელისუფლებამ კარგად იცოდა გაბრიელის დიდი როლი და გავლენა ხევში. ამიტომ 1803 წელს მას მაიორის წოდება მიანიჭა და ჩოფიკაშვილის ნაცვლად გვარად მამის სახელი – ყაზბეგი დაანათლა. თუმცა ირკვევა, რომ ყაზბეგთა ცნობილი გვარის

გენეალოგია უფრო ადრე იწყება. ჯერ კიდევ 1791 წლის დოკუმენტში გაბრიელი და მისი ძმებიც ყაზბეგებად იხსენიებიან. მყინვარწვერზე ყაზბეგის შერქმევაც ამ პერიოდიდან უნდა მოდიოდეს (ვანო შადური. მასალები ალექსანდრე ყაზბეგის ბიოგრაფიისათვის. 1985. გვ. 9-11).

მამა ნიკოლოზი

გაბრიელ ყაზბეგს ორი ვაჟი ჰყავდა: მისიელი (მწერლის ალექსანდრეს მამა) და ნიკოლოზი, აგრეთვე სამი ქალიშვილი:

გიორგი ყაზბეგი ძმებთან ერთად.
სხედან: დიმიტრი, ვანო, გიორგი.
დგანან: რაფიელი (ფილო), გაბრიელი.

სოფიო, ეკატერინე და ნინო. ნიკოლოზი 1809 წელს დაბადებულა. ცოლად ჯანსოთ დუდაროვის ქალი სალომე შეურთავს და ექვსი შვილი შესძენია: დიმიტრი, გიორგი, გაბრიელი, რაფიელი (ფილო), ელისაბედი (ლიზა) და ოლღა. პირველი ცოლის გარდაცვალების შემდეგ ნიკოლოზს ცოლად შეურთავს თაგაურელი კუდუხოვის ქალი, რომელიც ერთი წლის შემდეგ ჭლექით გარდაიცვალა. ამის შემდეგ მას მესამე ცოლი ქოშერხან (ელენე) დუდაროვა შეურთავს: რომელთანაც შესძენია ორი შვილი: ვანო (1860 წ. 11 ივლისს) და ელენე (1863 წლის 5 იანვარს).

ნიკოლოზს თბილისის პირველი გიმნაზია დაუმთავრებია და ზედმიწევნით კარგად სცოდნია რუსულ-ქართული ენები.

1831 წელს ნიკოლოზს პრაპორშჩიკის ჩინი მიუღია, ხოლო ორი წლის შემდეგ სამოქალაქო სამსახურში გადაუყვანიათ. თუმცა ამის შემდეგაც ხშირად მონაწილეობდა საომარ ოპერაციებში. 1845 წელს მიანიჭეს პოდპორუჩიკის წოდება. რის შემდეგ მალე სასელმწიფო სამსახურისათვის თავი დაუ-ნებებია. შიგადაშიგ ლექსებსაც წერდა, თურმე.

ნიკოლოზ ყაზბეგი 1868 წელს გარდაიცვალა.

ბავშვობა, სამხედრო სასწავლებელი

გიორგი ყაზბეგი ხევის აღიარებული გამგებლის, გაბრიელ ყაზბეგის შვილიშვილი და ნიკოლოზ ყაზბეგის უფროსი შვილია. დაიბადა სტეფანწმინდაში. გიორგის გარდა ნიკოლოზს ჰყავდა ქალი ელისაბედი (1844-1915), ეპეი დიმიტრი, აგრეთვე ვაჟი ივანე და ქალი ელენე, რომლებიც მას მესამე ცოლისაგან, ქოშერხან ღუდაროვასაგან შეეძინა.

1860 წელს გიორგიმ დაამთავრა კადეტთა კორპუსი და სწავლა განაგრძო სამხედრო სასწავლებელში, სადაც სრულიად ახალგაზრდამ დაწერა ნაშრომი „ქართველ ეგერთა ლეგიონის სამხედრო ისტორია“, რომელსაც იმ დროს ილია ჭავჭავაძემ მაღალი შეფასება მისცა.

რუსეთში, სამხედრო სასწავლებელში მყოფ გიორგი ყაზბეგს მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდა ქართველ სტუდენტებთან, რომელთა მეშვეობით გებულობდა სამშობლოში მომხდარ მნიშვნელოვან ამბებს. აქ ის ითვლებოდა თერგდალეულთა და სამოციანელთა ერთ-ერთ წევრად, რაზეც მეტყველებს ილიასთან, კოხგა აფხაზთან, მიხეილ ჩიკვილაძესთან, ლუარსაბ მაღალაშვილთან, ნიკოლოზ ალექსი-მესხიშვილთან და ბელოისთან გადაღებული ფოტო.

ბიძაშვილმა **ალექსანდრე ყაზბეგმა** (მომაკვალმა დიდმა მწერალმა) მას თბილი ლექსი უძღვნა:

„მიხვალ, გიორგი ვილოცავ,
გზას დაგილოცამ, შენი ძმა,
ღმერთისა ვიხივ უკუ დაბრუნდე
სამშობლოს ღირსეული ყმა,
რომ შესს მგერს კიდით კიდეშდე
ხწვდებოდეს მეღვრად შენი ხმა“

(თხზ. სრ. კრ. ხუთ ტომად ტ. 3, გვ. 162)

სამხედრო სამსახურში მყოფ სხვა ქართველებისაგან განსხვავებით, რომლებიც სშირად საკუთარი ქვეყნისა და ერის სატკივარს ჩამოცილებულნი იყვნენ, გიორგი ყაზბეგი სასიამოვნო გამოთქმისა, რომელიც ყველგან სამშობლო მიწის სიყვარულით სუნთქავდა, ამ დროს ის საკმაოდ შეძლებული იყო და გავლენითაც სარგებლობდა.

ალექსანდრე ყაზბეგი
(1848-1893)

1867 წელს მოსკოვში მყოფი ხელმოკლე ალექსანდრე ყაზბეგი დაიმედებით ამბობდა, რომ „პეტერბურგში ჩავალ, ჩემს ბიძაშვილს ვიპოვნი, რომელიც იქ გენერალური შტაბის აკადემიაში იყო, გამოვართმევ რაოდენსამე უფლსაო“ (თხზ. სრ. კრ. ხუთ ტომად ტ. 3, გვ. 183, თბილისი).

როგორც ირკვევა, ბიძაშვილების შესვენრა არ შედგა, რაც მწერალმა ერთ-ერთი თავის ავტობიოგრაფიულ ცნობაში, „პეტიტ-რეგოში“, მოგვითხრო. ალ. ყაზბეგი აღწერს პეტერბურგის სურათებს და იმას, თუ მან („აკა-

კიამ“) როგორ „შემოირბინა თიითქმის მიუღი პეგერგოფი, იკითხა, სადაც კი შესაძლებელი იყო, მაგრამ თავის ბიძაშვილისა ვერა გაიგო რა. ბოლოს შემოსვდა ერთი კანკიოიანი ქარიფელითაგანი და იუიქრა დაღონებულმა გმირმა, რომ ამას უეჭველად ეცნობა აკაკიას ბიძაშვილი, რადგანაც ისიც ქარიფელი იყო.

- უკაცრავათი, თქვენ მგონი ქარიფელი უნდა ბრძანდებოდეთ! - დააყენა აკაკიამ.

- დიას, რა გნებაესთ?

- გ. ყ. სომ არ იცნობთ, თუ უკაცრავათი არ ვიქნები?

- ძალიან კარგათი ვიცნობ.

- ერთი ეს მიბრძანეთ, სად დგას ესლა?

- ის ორნენბაუმში გახლავსთ. წასულს კვირას აქ იყო და კიდეც ვიგანცავთ ერთათი.

- მაშ სამდელიათი იცით, რომ აქ არ არის?

- დიას“ (იქვე. გვ. 185).

ასე დამთავრდა გიორგისთან შესხედრის პირველი ცდა. ჩვენთვის უცნობია ისინი აქ ერთმანეთის შესხედნენ თუ არა. ის კი დანამდელიებით შეიძლება ითქვას, რომ გიორგი ბიძაშვილს აუცილებლად დაესმარებოდა.

კავკასიაში სამსახურის დროს გ. ყაზბეგი ყოველთვის იღბა პროგრესულად მოაზროვნე მამულიშვილითა გვერდით. იბრძოდა ქართული ჟურნალისტიკის აღდგენა-გაძლიერებისათვის. ამ მიზნით ჩადგა ის ქართული ინტელიგენციის ახალგაზრდა თაობის რიგში, რომელიც შეეცადა ღუშეთში მოსამართლედ მყოფი ილია თბილისში დაებრუნებისა და ეროვნული საქმეების სათავეში ჩაყენებისა. მათი ილია ხუთჯერ მოინახულეს და საწადელსაც მიაღწიეს.

გიორგი ყაზბეგი გვევლინება აგრეთვე საქართველოს ისტორიაზე მიძღვნილი ნაშრომების ერთ-ერთი ობიექტურ და მკაცრ რეცენზენტად, რადგანაც იმ დროს სხვადასხვა ძალები ცდილობდნენ ჩვენი წარსულის დამახინჯებას.

1865 წელს გიორგი ყაზბეგი ავად გახდა, რის გამოც ის ერთი წლით სამკურნალოდ სამღვარვარეთი (როგორც ჩანს,

იგალიაში) გაგზავნეს. ეს დრო ასალგაზრდა მკვლევარმა კარგად გამოიყენა და მოამზადა ნაშრომები, რომლებმაც იმთავითვე საზოგადოებრიობის ყურადღება მიიქცია.

ქართველი მკითხველისათვის ნაკლებადაა ცნობილი, რომ გიორგი ყაზბეგმა ჯერ კიდევ 1867-1968 წლებში გამოაქვეყნა ისტორიულ-გეოგრაფიული ნარკვევი „იგალიელები კავკასიის შესახებ“, სადაც საუბარია მე-13-17 საუკუნეებში იგალიელთა (პლანოკარპინი, მარკო პოლო, ბარბარო, კონგარინი, პიეტრო დე ლა ვალე, ლამბერტი) საქართველოში მოგზაურობაზე.

მოგზაურობა თურქეთის საქართველოში

1870 წელს გიორგი ყაზბეგმა წარმატებით დაამთავრა რუსეთის არმიის გენერალური შტაბის სამხედრო აკადემია, რის შემდეგ, როგორც სამხედრო ინჟინერი, კავკასიის არმიის გენერალურ შტაბის წევრად დანიშნეს. ეს ის დრო იყო, როცა მზადდებოდა ოსმალეთის მიერ მიტაცებული ქართული პროვინციების გათავისუფლების გეგმა. ამ გეგმის განხორციელებისათვის საჭირო იყო ძირითადი სტრატეგიული მონაცემების შეგროვება და ამ პროვინციებში მცხოვრები ქართველი მუსლიმანების, პირველ რიგში, მათი წინამძღოლების ორიენტაციის გაგება. ამ მიზნით დაიგეგმა ექსპედიცია, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა გრიგოლ გურიელი (1818-1891). მას ნათესაური კავშირი ჰქონდა აჭარის და შავშეთის მმართველ ხიმშიაშვილებთან, ამიგომ მისი აქ სტუმრობა არავითარ ეჭვს არ გამოიწვევდა, მაგრამ გრიგოლს არ ჰქონდა სამხედრო-სტრატეგიული ცნობების შეგროვების გამოცდილება. არჩევანი გიორგი ყაზბეგზე შეჩერდა, მაგრამ მეფის არმიის მაღალჩინოსან ოფიცერს ოსმალეთის გერიგორიაზე არავინ შეუშვებდა. საჭირო იყო კონსპირაცია. ამიგომ ის გრ. გურიელის ამაღლებაში შეიყვანეს, როგორც მისი მსახური და მეჩიბუხე. ამ მო-

გზაურობის შთაბეჭდილებებზე გიორგი ყაზბეგმა რუსულ ენაზე ორი ვრცელი ნაშრომი გამოაქვეყნა: „სამი თვე თურქეთის საქართველოში“ (რომელსაც რუსეთის გეოგრაფიულმა საზოგადოებამ ვერცხლის მედალი მიაკუთვნა) და „ლაშისგანის სანჯაყის სამხედრო-სტრატეგიული ნარკვევი“. ამ ნაშრომების შეფასება სხვა თემაა. დაინგერესებულ მკითხველს შეუძლია გაეცნოს განსვენებულ მამია ხარაზის დახმარებით ჩვენს მიერ გამოცემულ წიგნს (გ. ყაზბეგი, სამი თვე თურქეთის საქართველოში. ბათუმი, 1995). აქ მხოლოდ იმას ვიგეყვი, რომ კონსპირაციულად, სამხედრო-სადაზვერვო მისიით მყოფი გიორგი ყაზბეგი გვევლინება არა მხოლოდ მეფის არმიის შტაბის უმნიშვნელოვანესი დავალების მქონე შემოპარულ მზვერავ ოფიცრად, არამედ ის პირველ რიგში ქართველი მოღვაწე და მამულიშვილია, რომელიც გვერდს არ უვლის მოსახლეობის ყოფას და კულტურას, ქართული ისტორიული წარსულის ამსახველი ძეგლების აღწერა-ჩახაზვას, დემოგრაფიას, ქართული ენის შენახვას, ზნე-ჩვეულებებს, მოსახლეობის გარეგნობის აღწერას და ა. შ. ამიგომ ბუნებრივია, რომ ამ ნაშრომებმა, როგორც ეროვნულმა მონაპოვარმა, იმთავითვე ქართველი ინტელიგენციის დიდი დაინგერესება გამოიწვია.

აჭარა-შავშეთ-ლაზეთში მოსახლეობის გაცნობით, მათი ორიენტაციით გათვითცნობიერებული და დაიმედებული გიორგი ყაზბეგი 1876 წელს პეტრე უმიკაშვილს წერდა: „აბა, თქვენ იყით, ახლა დაგვიდგა დრო თქვენ კალმით, ჩვენ კი ხმლით გამოვგაცოთ ოსმალს დედის მკერდიდან მიგაცებული შვილი აჭარაო“ (ყაზბეგის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი). ყველამ ისმინა დიდი მოღვაწის ეს მოწოდება. არ დარჩენილა იმდროინდელი ქართველი მოღვაწე, ვისაც სიგყვით და კალმით, მაგერიალური დახმარებით და საკუთარი სისხლით წელილი არ შეეგანოს ამ დიდ მამულიშვილურ საქმეში.

გიორგი ყაზბეგი, როგორც სამხედრო შტაბის უფროსი, ამ დროს სათავეში ედგა ქართველ მოხალისეთა რაზმებს, პირადად მონაწილეობდა სამხედრო ოპერაციებში, რომლის დროს ორჯერ მიიღო მძიმე კონტუზია, რის გამო მეორე კლასის

დაჭრილებში ჩარიცხეს. ის ამ დროს იცავდა არა მარგო რუსეთის არმიის დიდებას, არამედ, როგორც პაგრიოგი მამული-შვილი, იბრძოდა სამშობლო საქართველოს გაერთიანებისა და საკუთარი ძმების გათავისუფლებისათვის. რუსეთის არმიაში იმ დროს მყოფი ქართველების გმირობა პირველ რიგში ამ ვრცნობებით იყო განპირობებული.

საყურადღებოა, რომ ამ ომში გიორგი ყაზბეგის მსარდა-მსარ იბრძოდა მოხალისედ წასული მისი და ელისაბედი (1844-1915), რომელსაც პეტერბურგის სამეანო სასწავლებელი ჰქონდა დამთავრებული (*მის შესახებ იხ. ჩვენი „მუარველი ანგელოზები“. ბათუმი. 2005, გვ. 80-85*).

1878 წელს, რუსეთ-თურქეთის შორის საზავო ხელშეკრულების გაფორმების შემდეგ, გიორგი ყაზბეგი ბაქოს 153-ე ქვეითი პოლკის მეთაურად დანიშნეს. ეს პოლკი მაშინ არზრუმში იდგა, ამიტომ მისი მეთაური ამავე დროს ქალაქის კომენდანტადაც ითვლებოდა.

ხევეში. კვლავ სამხედრო სამსახურში

გენერალური შტაბის თადარიგში გასული გიორგი ყაზბეგი მზრუნველობას არ აკლებდა მშობლიურ მხარეს, ხევსა და სტეფანწმინდას. აქ მან გააგრძელა ძმის, დიმიტრის (გარდ. 1880 წ.) მიერ დაწყებული საგანმანათლებლო საქმიანობა, საკუთარ სახლში დის, ელისაბედის თანადგომით გახსნა დაწყებითი სკოლა, შემდეგ შალებისა და ხალიჩების საამქრო, თვითონ და მისი მეუღლე, ელისაბედ მაღალაშვილი, აგრეთვე პავლე ღუდუშაური, მასწავლებლობდნენ და ეს ყველაფერი უსასყიდლო იყო. ამგვარად, შეიძლება ითქვას, რომ გიორგი ყაზბეგი ხევეში სკოლის გახსნის და პედაგოგიური საქმიანობის ერთ-ერთი პიონერიცაა. მოგვიანებით რუსეთში მყოფმა გიორგი ყაზბეგმა სტეფანწმინდისა და სნოს სკოლებს ასი მანეთი

შესწირა, რისთვისაც მოხევეები მას დიდ მადლობას უცხადებდნენ („ივერია“, 12 აპრილი, 1892 წ.).

მწერალი და პუბლიცისტი გიორგი ნათაძე (1870-1946), რომელიც 1894 წელს სტეფანწმინდაში მასწავლებლობდა, იგონებს, რომ დიმიტრი და გიორგი ყაზბეგების მიერ გახსნილ სკოლაში სწავლობდა მრავალი მოხევე, მათ შორის: „სვიმონ, ვანო, ლევან, იაგორა მადურები, ლევან ფიცხელაური, ლაზო თოფაძე ახლად მომწიფებული ვაჟკაცები იყვნენ - წერა-კითხვა მიტკასავან (დიმიტრისავან. რ. ს.) ვისწავლეთო, მერე თბილისში ესწავლათ და სოფლის საუკეთესო ადამიანები იყვნენ... სოლომონ ფიცხელაური, პავლე და იაგორა ღუღუშაურები, აჯია თოფაძე, გეგია მარსაგიშვილი, ივანე ფიცხელაური, ივანე ქუმაშვილი“. ეს სკოლა გ. ნათაძის თქმით, პოლიტიკურად აღმზრდელიც იყო, აქ იმსხერეოდა კულტად ქცეული მაენე ჩეულებები (საქ. ლიგ. მუშ. ხ. თ. № 9093, გვ. 18, 19). გ. ნათაძისავე ჩანაწერებით, გიორგი ყაზბეგის „ხელმძღვანელობით სოფელმა სტეფანწმინდაში ააშენა მშვენიერი სასკოლო შენობა, კარგი მოზრდილი სათეატრო დარბაზი... მოხევეთათვის დიდად მნიშვნელოვანი სახელოსნო ქალთა სკოლა, სადაც ამზადებდნენ სხვადასხვა ჩინებულ ქსოვილებს და სალიჩებს“ (იქვე. № 4430).

გლეხებსა და თიავად-აზნაურობას შორის წარმოქმნილი უთანხმოების დროს, თიავისიანებისავან განსხვავებით, გიორგი ყაზბეგი ყოველთვის გლეხების მხარეზე იდგა, მათის ინტერესებს იცავდა და თანამოგვარეებსაც მოუწოდებდა სიმართლის მხარეს დამდგარიყვნენ („ივერია“, 25 ოქტომბერი, 1898 წ.).

მომღევნო წლებში გ. ყაზბეგი მსახურობდა კავკასიის სამხედრო ოლქში, ხოლო 1887 წლიდან ლაგვიის 51-ე ქვეით პოლკს მეთაურობდა.

1891 წელს, უკვე სახელმოსვეჭილ მეთაურს, გენერალ-მაიორის წოდება მიანიჭეს და ვარშავის ციხე-სიმაგრის შტაბის უფროსად დანიშნეს, შემდეგ იყო ივანგოროდის ციხე-სიმაგრის კომენდანტი, ხოლო 1900 წელს, გენერალ-ადიუტანტის წოდების მინიჭების შემდეგ, კვლავ ვარშავაში გადაიყვანეს და ამჯერად

ციხე-სიმაგრისა და მთლიანად გამაგრებული რაიონის კომენდანტად დანიშნეს. 1905 წელს ჯერ ხელმძღვანელობდა პორტ-არტურის დაცვას, შემდეგ ვლადივოსტოკის კომენდანტად გადაიყვანეს. ეს თანამდებობა გიორგის სამხედრო კარიერისათვის დრამატული აღმოჩნდა. ეს იყო ის დრო, როცა „სისხლიანი კვირის“ ამბებმა შორეულ აღმოსავლეთშიც ჩააღწია. ჯარისკაცთა ამბოხებამ იქაც ფართო მასშტაბი მიიღო, გიორგი ყაზბეგმა მიიღო ბრძანება იარაღით დაემყარებინა წესრიგი, მაგრამ მან ამაზე უარი განაცხადა და შეეცადა მშვიდობიანად დაეშალა დემონსტრაცია. მართალია, ამის მოგვარება ვაჭიანურადა, მაგრამ მშვიდობისმოყვარე გენერალმა ეს მაინც შეძლო.

სამწუხაროდ, ამ ჰუმანურმა აქტმა იმპერატორის რისხვა გამოიწვია. ლიბერალი გენერალი პეგერბურგში გაიწვიეს. აუდიენციის დროს ნიკოლოზ მეორემ მას მკვასედ უთხრა: „ხალსს ყოველთვის უნდა ესროლო, გენერალო!“. ამის შემდეგ რუსეთის არმიის სადიდებლად ნაბრძოლ-ნაომარი გიორგი ყაზბეგი მცირე პენსიით არმიიდან დაითხოვეს, რის გამო 1906 წელს იძულებული გახდა სამშობლოში დაბრუნებულიყო.

საყურადღებოა, რომ ეს შემთხვევა იმდროინდელ რუსეთში საკმაოდ გახმაურებულა, პროგრესული საზოგადოება იწონებდა გიორგი ყაზბეგის ჰუმანურობას და გმობდა მეფის დესპოტურ რეჟიმს. იმპერატორის უსამართლობით აღშფოთებული მაქსიმ გორკი წერდა: „წესიერება, როგორადაც არ უნდა გამოვლინდეს, დანაშაულად ითვლება ქვეყანაში, რომელსაც, როგორც ცნობილია, მართავენ მინისტრები, ვინც გლეხებს პარავს შერიას და პურს, ქვეყანაში, სადაც მეფე გენერლებისაგან ამზადებს მკვლელებს და მათ მკვლელობისაკენ აქეზებს კლასიკური ცინიკური ფრაზით, რომლითაც მან მიმართა გენერალ-ლეიგენანტ ყაზბეგს ვლადივოსტოკის გარნიზონის ჯარისკაცების მშვიდობიანად დაშლის თაობაზე მოხსენების შემდეგ: „ხალსს ყოველთვის უნდა ესროლო გენერალო!“ (გ. გორკი, თხზ. სრ. კრ. 30 ტომად. 1953, ტ. 23, გვ. 400-401, ტ. 27, გვ. 376. რუს. ენაზე).

ილიას საქმის განმმარტოები. ოჯახური ტრაგედია

1908 წელს ქართველმა მოღვაწეებმა გიორგი ყაზბეგი, როგორც ერთ-ერთი დამფუძნებელი, ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების თავმჯდომარედ აირჩიეს. როგორც ცნობილია, ამ საზოგადოებას 22 წლის მანძილზე დიდი ილია თავმჯდომარეობდა და მის შემდეგ ამ პოსტზე გიორგი ყაზბეგის არჩევა, ამავე დროს ამ მოღვაწის მამულიშვილური და პაგრიოტული თვისებების უდიდესი აღიარება იყო.

დიახ, გიორგი ყაზბეგი იყო პიროვნება, რომლის ქართველობა, ეროვნული სული ვერ ჩაკლა ვერც სამხედრო სამსახურმა, ვერც რუსეთში ხანგრძლივმა ყოფნამ, ვერც სამინელმა ანტიქართულმა აგმოსფერომ. მის სასიამოვნო საუბარში ერთ უცხო სიტყვასაც ვერ გაიგონებდით, განსხვავებით ბოგი კოსმოპოლიტი ქართველისაგან, რომელიც შეგნებულად ამასინჯებდა მშობლიურ ენას, და მეტიც, საკუთარი ხალხის ენაზე საუბარს სირცხვილადაც თვლიდა (ვაგლახ, რომ ამის მწარე მაგალითები ახლაც გვაქვს).

ასალგამოდობის ასაკში რუსეთში გადაკარგულ ვაჟეკაცს ფიქრადაც არ მოსვლია უცხო ქალის შერთვა. მისი ცხოვრების თანამგზავრი დიდებული ქართველი მანდილოსანი, ელისაბედ ალექსანდრეს ასული მაღალაშვილი იყო, რომელთანაც ოთხი შვილი შეეძინა: ელენე, ნიკო, კონსტანტინე და ალექსანდრე. მოხუც გენერალს სიცოცხლე გაუმწარდა. იგი მოესწრო სამივე ვაჟის დალუქვას. ალექსანდრე, რუსეთის არმიის პოლკოვნიკი, 1914 წლის 8 ნოემბერს პოლონეთის ქალაქ ლოდთან გამართული ბრძოლის დროს უგზო-უკვლოდ დაიკარგა. 1915 წლის 14 ივნისს პეტროგრადში ავტოკატასტროფამ იმსხვერპლა მეორე ვაჟი, სამხედრო ინჟინერი კონსტანტინე. იმავე, 1915

გიორგი ყაზბეგი ცოლ-შვილთან ერთად
მარცხნიდან სხედან: მეუღლე ელისაბედ მაღალაშვილი, გიორგი და
ვაჟი ნიკოლოზი; დგანან: კონსტანტინე, ელენე და ალექსანდრე.

წლის 17 ნოემბერს კარპაგებში დაიღუპა მესამე შვილი, ცხენოსანი ლევიონის შგაბის როგმისგრი ნიკოლოზი. 1919 წელს საყვარელი მეუღლე ელისაბედიც გარდაიცვალა. მკითხველებს პატიებას ვთხოვ გადაჭარბებული სენტიმენტალობისათვის, მაგრამ მაინც უნდა ვთქვა: ვწერ ამ სგრიქონებს, ხელი მითრითის, უიქრი არ მშორდება და სიგყვები არ მყოფნის ავსხსნა, როგორ გაუძლო ოთხმოცს მიღწეულმა კაცმა ამდენ უბედურებას... მხოლოდ ისღა შევძელი, დავსესხებოდი **იპოლიტე ვართაგავას**: „გავრცელდა ხმა, ყაზბეგს დეპეშა მოუვიდა შვილის ომში დაღუპვის შესახებო... კრებაზე ვნახეთ, რომ ყაზბეგი ჩვეულებრივად ჩვენზე ადრე მოსულა... ყველამ ვიფიქრეთ, ალბათ, ვიღაცას მოუჭორავს... სამიძმრის თქმაც ვერ მოვახერხეთ. დ. კარიჭაშვილს სცოდნია ნამდვილი ამბავი და იმან ჩუმაღ ჩაგვჩურჩულა. მაშინ ყველა წამოვდექით და გულ-

მეზენი ყაზბეგმენი

ომში და უბედურად დაღუპულნი, გიორგი ყაზბეგის შვილები

ნიკოლოზი

ალექსანდრე

კონსტანტინე

წრფელად მიეუსამძიმრეთ. დამშვიდებით მაღლობა გვითხრა და დამშვიდებითვე განაგრძო თავმჯდომარეობა. გაგვეგონა, რომ მაგარი კაცი არისო, მაგრამ ასეთი ურყევი კლდე რომ ყოფილა, არ ვიცოდით. გყუილად კი არ ყოფილა იგი მთიელი, მოხევე, უდრეკი მთის შვილი, გოგოთურის შთამომავალი“ (მოგონებები. ტ. II, გვ. 243, 244).

გიორგი ყაზბეგი ყოველთვის იზიარებდა საზოგადოების გამგეობის სხვა წევრთა პროგრესულ მოსაზრებებს, თვალყურს ადევნებდა საქართველოში განვითარებულ მოვლენებს, რომლებსაც ადგილი ჰქონდა რუსეთის პირველი რევოლუციისა და მის შემდგომ რეაქციის წლებში. ამ მოვლენების კვალობაზე საზოგადოებამ ახლებურად გარდაქმნა მუშაობა, შემოიღო ახალი წესი, რომლის მიხედვით საზოგადოების ადგილობრივ განყოფილებებს, რომელთა რიცხვი 13-მდე იყო, მათ შორის ბაქოსა და კავკაზში, მინიჭებოდათ ფართო ავტონომია.

ბევრმა შეიძლება არც კი იცოდეს, რომ 1909 წელს, გოგოლის 100 წლისთავზე, სწორედ ქ.შ.წ.-კ.გ. საზოგადოების ინი-

ციაგივით აღიმართა თბილისში მისი ძეგლი, რომელიც დღესაც დგას ე. წ. ალექსანდროვის ბაღში.

ასევე საზოგადოების ენთუზიაზმის შედეგია ისიც, რომ ილიას საფლავზე დაიდგა **იაკობ ნიკოლაძის** დიდებული ფიგურა „მწუსარე საქართველო“, რომელიც მთაწმინდის პანთეონის ჭეშმარიტი მარგალიტია.

გიორგი ყაზბეგმა დიდი გულისსმიერებით მოისმინა აკაკი წერეთლის წინადადება იმის შესახებ, რომ გამასვილებულიყო ყურადღება ქართული ხალხური შემოქმედების შეკრებისა და შენახვისათვის, როგორც ერის დიდი და ხანგრძლივი ისტორიული ცხოვრების ამსახველი ფოლკლორისა და ეთნოგრაფიის წყარო.

გიორგი ყაზბეგს ეკუთვნოდა იდეა ფიქრის გორაზე მუზეუმის აგებისა. ამისათვის 60 000 მანეთად მიწის ნაკვეთიც შეიძინეს, მაგრამ თვით მუზეუმის შენობის თანხების გამოყოფაზე მიმოწერას მსოფლიო ომმა მოუსწრო და ეს დიდებული იდეა ჩაიშალა.

როგორც ცნობილია, ილიას მდიდარი ბიბლიოთეკა 1914 წელს საზოგადოებას ჩაბარდა. ოღლა გურამიშვილმა ითხოვა მიეღოთ საგურამოს მამულიც, მაგრამ ეს საქმე გაჭიანურდა: მამულის მოვლა ძალზე გაძნელდა. 1912 წლის 17 ნოემბერს გიორგი ყაზბეგმა გამგეობის სხდომაზე საგანგებოდ გაიგანა ილიას მამულის მოვლის საკითხი. ამ საქმის შემმოწმებლებს, **რევაზ გაბაშვილსა და დავით ვაჩნაძეს** აღუნიშნავთ ილიას მამულის სავალალო მდგომარეობა. დაისვა საკითხი მისი გამოსყიდვისა, მაგრამ, როგორც გაირკვა, მამულს ემართა ბანკის ვალი, მისი დაფარვა კი საზოგადოებამ ვერ შეძლო. ანალოგიურ მდგომარეობაში იყო ილიას სახლიც თბილისში, მაგრამ საზოგადოებამ, უკიდურესი ეკონომიკური სივიწროვის ვითარებაში, გამონახა 18 ათასი მანეთი, მათ შორის მამულისა 14 ათასი და სახლისათვის 4000 მანეთი. „სამარცხვინო და დიდი დანაშაული იქნება“ ილიას მამული საგურამოში და სახლი თბილისში ვინმე ბობოლამ რომ ჩაიგდოს ხელშიო“, - თქვა გიორგი ყაზბეგმა გამგეობის სხდომაზე და სწორედ

მისმა პრინციპულმა პოზიციამ შემოგვინახა ილიას მდიდარი მემკვიდრეობა.

1914 წელს, არსებობის 35 წლისთავეზე, გიორგი ყაზბეგის ნ-წლიანი დაუღალავი შრომის შედეგად, **საზოგადოება საკმაოდ დიდი უძრავი ქონების მფლობელი იყო**. მას გააჩნდა სამეურნო ნაკვეთი ფიქრის გორაზე, ილიას სახლი თბილისში და მამული საგურამოში, იაკობ გოგებაშვილის ნაანდერძევი მიწის ნაკვეთი ვაკეში, საზოგადოების აქტივში ირიცხებოდა სკოლის შენობები: ბაქოში, ბათუმში, სოხუმში, ყალამშიაში, შრომაში, წინარესში, გომარეთში და გერგეტში, სტამბა ქუთაისში, აგრეთვე ბიბლიოთეკები და სასკოლო ავეჯი.

საზოგადოების დიდ ავტორიტეტზე მეტყველებდა მისი საქმიანობა საქართველოს ფარგლებს გარეთ. საზოგადოებას განყოფილებები გააჩნდა: ალაგირში, განჯაში, ერევანში, კავკაზში, სოჭში, ტუაფსეში, ხოლო ქართული ბიბლიოთეკები კამჩატკასა და სახალისის კუნძულზეც კი ჰქონდა.

გიორგი ყაზბეგის მეთაურობით საზოგადოება დიდ საქველმოქმედო საქმიანობასაც ეწეოდა. ხელმოკლე სტუდენტებს სარჩოს უჩენდა და ხელს უწყობდა სწავლაში. საზოგადოების სტიპენდიანტები იყვნენ: შალვა ქიქოძე (მზაგვარი), გაბრიელ ოქროპირიძე (აგრონომი), ქრისტეფორე რაჭველიშვილი და პავლე ინგოროყვა (ლიტერატორ-ისტორიკოსები), ნინო ციციშვილი (ქიმიკოსი).

წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების სარჯზე თბილისის გიმნაზიაში სწავლობდა აგრეთვე ქობულეთის მკვიდრი, ცნობილი მოღვაწის გულა კაიკაციშვილის ძმისშვილი **სულეიმანი** (1903-1983). მასზე საგანგებოდ შევიჩერდი იმის გამო, რომ საზოგადოების თავმჯდომარემ გიორგი ყაზბეგმა საკმარისად არ ჩათვალა ამ ახალგაზრდის მიმართ საზოგადოების დახმარება და 10 წლის ყმაწვილი 1913 წელს საცხოვრებლად საკუთარ სახლში წაიყვანა. თავად ხელმოკლე გენერალი მზრუნველობას არ აკლებდა მისთვის ძალზე კარგად ნაცნობი მსარის შვილს და ალბათ კიდევ დიდხანს ეყოლებოდა, რომ არა საზოგადოების მდივნის დავით კარიჭაშვი-

სულეიმან კაიკაციშვილი

ლის გადაწყვეტილება. დავითმა კარგად იცოდა, რომ ვიორგი ყაზბეგს თავადაც უჭირდა, ამიტომ მოგვიანებით სულეიმან კაიკაციშვილი მან თავის სახლში გადაიყვანა.

სამოგადოების დიდ ავტორიტეტზე მეტყველებს, რომ მან კონსტანტინეპოლიდანაც კი მიიღო თხოვნა, რათა იქ მცხოვრები ქართველებისათვის დაარსებულიყო ბიბლიოთეკა, ხოლო ღიმიერი ყიფიანის შვილიშვილი **ბარბარე ყიფიანი** თხოულობდა ბრიუსელში გამოფენისათვის ქართული წიგნების გაგზავნას. ეს

შესანიშნავი იდეები პირველმა მსოფლიო ომმა ჩაშალა.

სამოგადოების მუშაობა ომის დროსაც არ შეწყვეტილა. ახლა ის დაკავებული იყო ომში დაღუპულ ქართველ მეზობლთა უკვდავოების საქმით. 1915 წლის ნოემბერში, **დიდუბის ეკლესიის გაღავანაში სამოგადოებამ შექმნა პანთეონი**, რისთვისაც შეიძინა მიწის ნაკვეთი. შეიქმნა კომისია, რომელსაც თავმჯდომარეობდა ვიორგი ყაზბეგი. წევრები იყვნენ: ვიორგი ლასხიშვილი, გრიგოლ რცხილაძე, ანაგოლი კალგინი და იაკობ ნიკოლაძე (ვ. ბაბუნაშვილი, თ. ნოზაძე. მამულიშვილთა საჯანე. თბ., 1994, გვ. 12).

პანთეონში პირველად დაკრძალეს ჭოლო ლომთათიძე.

პანთეონი ქართველ სამოგადო მოღვაწეთა, მწერალთა და ხელოვანთა განსასვენებლად და წმიდა ადგილად იქცა. გარდა ამისა ეს იყო მოწინავე ქართველი სამოგადოებრიობის შეხვედრის და აზრთა ურთიერთგაზიარების ადგილიც. პანთეონის მნიშვნელობასა და მაღალ ღირებულებაზე მეტყველებს ჯერ კიდევ ვიორგი ყაზბეგის სიცოცხლეში და მისი ხელდასმით დაკრძალულთა სია:

აბაშიძე კიგა გიორგის ძე (1870-1917);
 ალექსი-მესხიშვილი ვლადიმერ სარდიონის ძე (1857-1920);
 ბოცვაძე ლუარსაბ გერასიმეს ძე (1866-1919);
 ევდოშვილი იროდიონ ისაკის ძე (1873-1916);
 გაალიშვილი მიხეილ ყარამანის ძე (1865-1920);
 კლდიაშვილი სიმონ ვრიგოლის ძე (1865-1920);
 ლალიონი (მამულიშვილი) არსენ ანგონის ძე (1866-1918);
 ლომთათიძე ჭოლა ბიბონის ძე (1879-1915);
 ორბელიანი ნინო სვიმონის ასული (1854-1916);
 რცხილაძე ვასილ ილიას ძე (1860-1920);
 სულსანიშვილი ნიკო პაატას ძე (1871-1919);
 ყიფშიძე (ფრონელი) ალექსანდრე თევდორეს ძე (1862-1916);
 ყიფშიძე დავით ალექსის ძე (1890-1919);
 ყიფშიძე იოსებ ალექსის ძე (1882-1919);
 ჩხიკვაძე სოფ ალექსის ძე (1883-1920);
 ჭრელაშვილი სტეფანე თევდორეს ძე (1857-1917).

* * *

პირველი მსოფლიო ომის დამთავრების შემდეგ დაღუპულ-
 ოა ოჯახის წევრებისათვის და შვილებისათვის მოეწყო თავ-
 შესაფრები და ინგერნატები, გარდა ამისა, გაიხსნა ახალი
 ბიბლიოთეკები: ბეოლიეთში, ღოესში, ქურთაში, ანაკლიაში და
 ასშეგაში, სკოლები: სეესურეთში, საინგილოში, გუდაურში,
 წერაქში.

1917 წლის სექტემბერში, იოსებ ყიფშიძის წინადადებით,
 გიორგი ყაზბეგმა გადაწყვიტა სკოლის გახსნა ლაზეთში, რომ-
 ლის მოსახლეობის ყოფა-ცხოვრებას ის კარგად იცნობდა, ამას
 ორი-სამი წლის რუდუნება დასჭირდა, მაგრამ გიორგი ყაზ-
 ბეგის შემდეგ ამ საქმეს სამწუხაროდ აღარავინ დაუბრუნდა.

საზოგადოება დიდ ყურადღებას უთმობდა გარდაცვლილი
 დამფუძნებლებისა და აქტიური წევრების სახელის უკვდავ-
 ოფას. ასე იქნენ პატივმიტებული: **ვახტანგ თულაშვილი, და-**

ვით სარაჯიშვილი, ნიკო ცხვედაძე, იაკობ გოგებაშვილი, ალ-
ექსანდრე სარაჯიშვილი, კოტე ფოცხვერაშვილი, აკაკი წერე-
თელი, ვაჟა-ფშაველა, ნიკო ჯანაშია, ნინო ორბელიანი,
ლუარსაბ ბოცვაძე და სხვ.

დიდმა ვაჟა-ფშაველამ გიორგი ყაზბეგს 1911 წელს უძღვნა
ლექსი „ჯიხვის ვედრება“, რომელშიც პოეტი მას მთის მშვე-
ნების ენით ალაპარაკებს. ამ „ვედრებაში“ ნათლად ჩანს
ყაზბეგთა ღირსეული შვილის მამულიშვილობა, სამშობლოს
სიყვარული და მისი აყვავების დაუოკებელი სურვილი:

„...მიიღე დამბადებელო,
ეს ჩემი სათხოვარია.
გულს მიკლავს მთების დაჩაგვრა,
ესა მაქვს საწუხარია.
მაჩვენე აყოვებული
სამშობლოს მთა და ბარია,
მინამ ნუ მომკლავ, მაშინ კი
აღარა სანუკვარია
ჩემთვის სიცოცხლე, და სული
წაიღე მიიბარია.
აღსრულდეს ჩემზე ბრძანება
ლეთისა, ცით ნაქუხარია“.

(თხზ. სრ. კრ. 10 ტომად. ტ. 2,
თბილისი, 1964, გვ. 196, 197).

1915 წელს, შვილების გედიშედ დაღუპვის შემდეგ, 75 წელს
გადაცილებულმა მამურალმა გენერალმა განთავისუფლება
ითხოვა, მაგრამ საზოგადოების დაჟინებული თხოვნით დარჩა
და ამის შემდეგ 6 წელი კვლავ განაგრძობდა მუშაობას. გი-
ორგი ყაზბეგი შემდგომში საპატიო თავმჯდომარედ აირჩიეს,
ხოლო საზოგადოებას დავით კარიჭაშვილი ჩაუდგა სათავეში.
გამგეობის წევრები იყვნენ შიო არაგვისპირელი და თედორე
კიკვაძე, ხოლო მდივნად ვარლამ ბურჯანაძე აირჩიეს.

შენიშვნები განსასვენებელი

შეიძლებოდა გიორგი ყაზბეგის მრავალმხრივ და ნაყოფიერ მოღვაწეობაზე აქ წერტილი დაგვესვა, მაგრამ არ შეიძლება დიდი სევდითა და სინანულით არ გავიმეოროთ, რომ ბრძოლებში დაღუპული მისი ერთ-ერთი ვაჟის და ამ დიდი მამულიშვილის საფლავებს დღემდე ქართველმა ხალხმა ვერ მიაგნო. ვიცით, რომ გიორგი ყაზბეგი 1921 წელს სამღვარგარეთ წავიდა, მაგრამ რაგომ? მუსგად არ ვიცით დამის მიზეზებზეც რამდენიმე აზრი არსებობს:

1. ემიგრაციაში გაჰყვა მენშევიკურ მთავრობას.
2. ევროპაში წავიდა სამკურნალოდ.
3. სამღვარგარეთ (პოლონეთში) წავიდა დაღუპული შვილის საფლავის საძებრად.

მე მსურს ამ საკითხზე გამოთქვა ჩემი მოსაზრება.

საბჭოთა პერიოდში გავრცელებული იყო აზრი, რომ გიორგი ყაზბეგმა უღალატა საბჭოთა ქვეყანას და მენშევიკებს გაჰყვა. **იპოლიტე ვართაგავა** სინანულით ამბობდა, რომ საქართველოში დარჩენილ გენერალს საბჭოთა ხელისუფლება ყველაფერს აპატიებდა და არ უნდა წასულიყო, თუმცა ავგორი კეთილად მოიხსენიებდა გიორგი ყაზბეგის დამსახურებას და პიროვნულ თვისებებს: „ჭკვიანს, წინდახედულს და დაკვირვებულ მოხუცს ბოლოს ერთი დიდი შეცდომა მოუვიდა. ის 1921 წელს გაჰყვა ქართველ ემიგრანტებს და, როგორც იქვე, სტამბოლში გარდაიცვალა. დარწმუნებული ვარ, ის საქართველოში რომ დარჩენილიყო, ბოლშევიკური მთავრობა არამც თუ ხელს არ ასლებდა, გამოიყენებდა კიდევ კულტურული მუშაობის ასპარეზზე და ბოლოს, დაიმარებოდა მის საყვარელ სამშობლოში. დღეს კი არავინ უწყის, სად არის მისი ობოლი საფლავი!“ (მოგონებები. ტ. 2, გვ. 245, 246). ქართველი მოღვაწეები, კერძოდ, მეფის არმიაში ნამსახური გენერლები როგორ „გამოიყენა“ ბოლშევიკურმა მთავრობამ, ეს უახლესმა

ისტორიამ კარგად იცის, განსაკუთრებით 1924 და 1937 წლებამდე პერიოდებში, როცა მათგან ვერავენ გადაურჩა რეპრესიებს და დახვრეგებს. შორს არ წავალ, დავასახელებ გ. ყაზბეგის ერთ აბსოლუტურ სესნიას, კავთისსეველ თავადს გიორგი ნიკოლოზის ძე ყაზბეგს, დაბადებულს 1873 წელს, რომელიც მეფის დროს ასევე სამხედრო პირი იყო, მას კაცი შემოკედომია, კატორღაში სასჯელი მოუხდია, სოფელში ცხოვრობდა* და არავითარ პარტიასთან საქმე არ ჰქონდა, მაგრამ 1923 წელს დახვრიტეს. ვინ დაუფასა გენერალ გიორგი მაზნიაშვილს უდიდესი დამსახურება, საკუთარი მხედრული ნიჭით და მამაცობით ბათუმის ოლქი რომ გამოსტაცა ოსმალებს და ბოლშევიკებს ჩააბარა? არავინ. მანაც გაიზიარა მეორე გიორგი ყაზბეგის ბედი, 1937 წელს გაიყვანეს სიკვდილის კალოზე. თუმცა ვერც ღვაწლმოსილ პუბლიცისტს, იპოლიტე ვართაგავას გაეამგყუნებთ, რადგანაც მისი „მოგონებები“ საბჭოთა წყობილების დროს დაიწერა და მაშინდელი კონიუნქტურის ეტივალისწინების გარეშე ამ ნაწერებს გამომშვეურება არ ელირჩებოდა.

მართალია, გიორგი ყაზბეგი ნამდვილად განერიდა საბჭოთა ხელისუფლებას, მაგრამ მას ვერ მივაწერთ მხოლოდ პოლიტიკური მოსაზრებებით, ნოე ჟორდანიას მთავრობასთან ერთად წასვლას, რადგანაც, სხვა ძვირფას თვისებებთან ერთად, გიორგი ყაზბეგს ახასიათებდა კანონისადმი უაღრესად დიდი ერთგულება; ის სამხედრო სამსახურში ყოფნისას იყო მხოლოდ სამხედრო პირი და პოლიტიკასთან, სხვადასხვა პარტიებთან არასოდეს ჰქონდა ურთიერთობა, მით უმეტეს, „დასთან“, რომლის დამფუძნებლები იყვნენ: ე. ნინოშვილი, გ. წერეთელი, ნ. ჟორდანია და სხვ. სამხედრო სამსახურიდან წასვლის შემდეგაც გიორგი ყაზბეგი მხოლოდ საზოგადოებრივი და საქველმოქმედო ორგანიზაციების საქმიანობით იყო დაკავებული და მთელი სიცოცხლე აპოლიტიკურ პიროვნებად დარჩა.

* ვანო შადური. მასალები ალ. ყაზბეგის ბიოგრაფიისათვის. თბილისი. 1985. გვ. 14.

გიორგი ყაზბეგის სამშობლოდან წასვლის მიზეზზე საინტერესო ცნობას გვაწვდის მისი და ოლღა ჩოფიკაშვილი: „...ბოლო სანებში ძალიან შეუძლოდ გრძნობდა თავს, ერთხელ კიდევაც მითხრა – მე წავიდოდი ჩემს ექიმთან სტამბულში, მაგრამ ჩემს შოთიიკოს (შვილიშვილს. რ. ს.) რა ეუქნა, ხომ ხედავ, უჩემოდ ვერ სძლებსო. მე შეეპირდი, რომ თუ შესძლებს წასვლას, ბავშვს მე დავიგოვებ, ცივ ნიავეს არ მივაკარებ. მან წერილი მისწერა თავის ექიმს, რომელმაც (გვარი არ მახსოვს) შეაგყობინა, თუ აპრილის დასაწყისში ჩამოხვალ, თუ არა, მე აქ ველარ ჩამომისწრებო (ის ექიმი წარმოშობით პარიზელი იყო), გაემგზავრა კიდევაც... ის 10-15 დღეში აპირებდა დაბრუნებას“ (ციტირებულია გერმანე მირიანაშვილის წერილიდან „გიორგი ყაზბეგი“. „სახალხო განათლება“, 10 იანვარი, 1990 წ.).

ამ წერილში მოგანილია ძალზე შთამბეჭდავი და დამაჯერებელი არგუმენტები. გიორგი ყაზბეგის წასვლის ერთ-ერთი მიზეზი მართლაც ავადმყოფობა უნდა იყოს, მაგრამ მაინც და მაინც გიორგის მგზავრობა რაგომ დაემთხვა მენშევიკური მთავრობას წასვლას?

ეს ის დროა, როცა აზერბაიჯანსა და სომხეთში უკვე დამყარებულია საბჭოთა წყობილება. ჯერი საქართველოზე მიდგა. შორსმჭვრეტელმა და ცხოვრებაგამოვლილმა გენერალმა კარგად იცოდა, რომ მისი პაგარა ქვეყანაც ვერ ასცდებოდა დიდი ჩრდილოელი ვეშაპის ანექსიას. იმასაც კარგად უწყოდა, ოქტომბრის გადატრიალების შემდეგ, როგორ მოექცნენ რუსეთის მეფის სამსახურში მყოფ ყველა პიროვნებას, ღიღსა და პაგარას, ჯარისკაცსა და გენერალს, ამიგომ ბოლშევიკებზე თავის აურიდებლობა მან თვითმკვლელობად მიიჩნია. საქართველოდან წასვლის საბაბად თავისი ავადმყოფობა დაასახელა, რაც სიმართლე იყო და ამაში ნათესავეებიც დაარწმუნა.

საინტერესო ცნობას წავაწყდით ვერმასხის გენერლის შალვა მაღლაკელიძის (1897-1976) მოგონებებში, რომელიც წიგნადაც გამოიცა (*ქართველები გერმანული დროშის ქვეშ. თბილისი, 1994. გამოსცა წინასიგეყაობა და შენიშვნები დაურთო ვიქტორ რესილაძემ*). აქ კერძოდ ნათქვამია: „როდესაც ბათუმში ვიყავი,

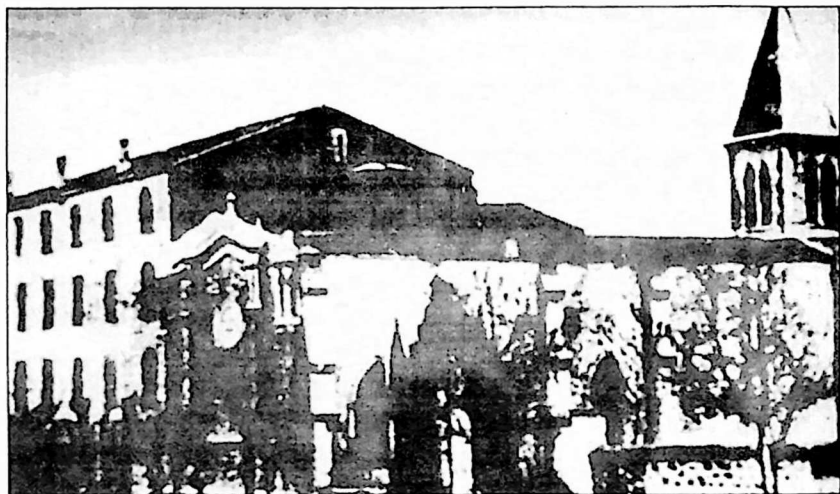
შემომთავაზეს ემიგრაციაში წასვლა, მაგრამ მე კატეგორიული უარი ეუთხარი... გემი წავიდა. მე ღაერჩი. რა მოხდა მერე, ეს ვიცი საზღვარგარეთიდან. წაიღეს თან ქონება. ექვთიმე თაყაიშვილმა წაიღო. ჟორდანიას არ მოუკიდია ხელი... როდესაც მისულან კონსტანტინეპოლში, ჟორდანიას ახლავს მთავარსარდალი კვინიგაძე, შგაბის უფროსი გენერალი ზაქარიაძე, გენერალი ჩხეიძე, მინისტრები. კონსტანტინეპოლში მათ შემოეგება მარშალ პილსუცკის (პილსუცკი იყო მაშინ პოლონეთის მთავრობის ხელმძღვანელი. ძველი რევოლუციონერი, პოეტი) ელჩი სულითანთან, მაგომედ მესუთესთან და განუცხადა, რომ თქვენ ბრძანდებით სტუმარი პოლონეთის ელჩის, ვთხოვთ უმორჩილესად, პილსუცკისაგან მაქვს მე განკარგულება, რომ ქართველობას ვუპაგრონო ყოველმხრივ... ჟორდანიამ უთხრა: დიდი მადლობა გადაეცით პილსუცკისო, მაგრამ პოლიტიკური მოსაზრებით პარიზში უნდა წავიდეთო... პოლონეთი კონფლიქტში არის რუსეთთან და საშიშია...

შგაბის უფროსმა, გენერალმა ზაქარიაძემ განაცხადა თანხმობა პოლონეთში წასვლაზე. მას თან გაჰყვნენ სხვა გენერლებიც... ცნობილი გენერალი ბაქრაძე... გენერალი ჩხეიძე, ჩემი ყოფილი მასწავლებელი, ცნობილი, მეფის დროის გენერალი ყაზბეგი, წავიდნენ პოლკოვნიკებიც“. ესენი ყოფილან: უგრეხელიძე, კვიწირიშვილი, კიკვიძე, ძმები ქუთათელაძეები. შემდგომ წლებში მთელი სიცოცხლის მანძილზე ყველა გენერალი და ოფიცერი პოლონეთის პენსიას ღებულობდა“ (გვ. 106-109). ასე კეთილგანწყობილი იყო ქართველების მიმართ პილსუცკის მთავრობა. ჩვენი აზრით, ამაში გიორგი ყაზბეგის ძველი დამსახურებაც ანგარიშგასაწევია. პოლონეთში კომენდანტად მუშაობის დროიდან ის კარგად იცნობდა პილსუცკის და ერთმანეთს დიდ პატივსაც სცემდნენ. გამორიცხული არ არის, რომ გიორგი ყაზბეგი მართლაც აპირებდა პოლონეთში წასვლას და შვილის საფლავის მონახულებას. მაგრამ, ჩემი აზრით, ავადმყოფობის გამო ეს მან ვერ შეძლო და სტამბოლში დარჩა.

საყურადღებოა, რომ პოლონეთში ემიგრანტ გენერლებს შორის მართლაც იყო ერთი გენერალი ყაზბეგი. ის დიდხანს დარჩა ამ ქვეყანაში და იქვე გარდაიცვალა (იხ. თამარ პაპაია, დ. წ. გვ. 117).

მოგვიანებით ერთ-ერთი წყაროდან ჩვენთვის ცნობილი გახდა, რომ თითქოს ესაა ივანე გიორგის ძე ყაზბეგი, რომელიც 1860 წელს დაბადებულა. ისიც მონაწილეობდა რუსეთ-იაპონიის 1904-1905 წლების და პირველ მსოფლიო ომებში. 1916 წელს მიენიჭა რუსეთის გენერალ-მაიორის წოდება. 1918-1921 წლებში მსახურობდა ქართულ ეროვნულ არმიაში, ხოლო ემიგრაციაში წასვლის შემდეგ პოლონეთის არმიაში, სადაც 1926 წელს პოლონეთის ბრიგადის გენერლის წოდება მიენიჭა. ივანე ყაზბეგი დაიღუპა 1944 წელს პოლონეთში (*Мамука Гогитидзе. Грузинский генералитет. Киев. 2001, с. 97*). ჩვენი აზრით, ივანეს მამის სახელი არის არა გიორგი, არამედ ნიკოლოზი. როგორც ზემოთ ვთქვით, ის ნიკოლოზ ყაზბეგს მესამე ცოლის, ქოშერხან დუდაროვასაგან შეეძინა. ამგვარად, ივანე არის არა გიორგი ყაზბეგის შვილი, არამედ მისი ნახევარძმა.

გიორგი ყაზბეგის ავადმყოფობა და საქართველოს მთავრობასთან ერთად ბათუმიდან გემით გასვლა არავითარ ეჭვს არ იწვევს, მაგრამ ის წავიდა პირადი მიზეზებით (ერთ-ერთზე ქვემოთ ვიგეყით), რაც უფლებას გვაძლევს ვთქვათ, რომ სამშობლო არ მიუტოვებია და ის დროებით გაეცალა ქვეყანას, თავის ნაცნობ პარიზელ მკურნალს შეეფარა იმ იმედით, რომ მალე ყველაფერი შეიცვლებოდა, ქვეყანა დაიბრუნებდა თავისუფლებას და თვითონაც გამოჯანმრთელებული, სამშობლოს მოაშურებდა. მაგრამ არ დასცალდა. 1921 წლის 14 აპრილს გიორგი ყაზბეგი სტამბოლში გარდაიცვალა. 16 აპრილს სტამბოლის ქართველობამ კონსტანტინეპოლის ქართული ეკლესიის გალავანში მოიყარა თავი, გადაიხადა პანაშვიდი და, როგორც ჩანს, გ. ყაზბეგიც იქვე დაკრძალა, მაგრამ მოგვიანებით მისი ნეშტი ქალაქის სასაფლაოზე გადაიგანეს. საფლავზე დიდხანს იდო ჯვარი, შემდეგ მარმარილოს დაფაც

ქართული ეკლესია სტამბოლში

გააკეთეს, რომელსაც ჰქონდა წარწერა: „საქართველოვ, ვი-
ბრძოდი შენთვის, მაგრამ ვერ ველირსე ჩემი ძვლებითაც
მგლელ დავლებოდი შენს მიწას“.

ავტორთა ერთი ნაწილი თვლის, რომ „ევროპაში სამკუ-
რნალოდ მიმავალი“ იყო, რაც, ჩვენი აზრით, არაა სწორი.
როგორც ოლღა ჩოფიკაშვილის მოგონებით დასტურდება, გი-
ორგი ყაზბეგი ევროპაში წასვლას არ აპირებდა. მას სტამ-
ბოლში დროულად უნდა ენახა პარიზელი ექიმი, თორემ შემდ-
ევ ის გაასწრებდა. სხვათა შორის, ჩვენ დავადგინეთ ამ ექი-
მის ვინაობა, ეს იყო პარიზელი პროფესორი, გვარად შოფარი,
რომელსაც გ. ყაზბეგი ადრეც იცნობდა. 1908 წელს სწორედ
მას გაასინჯვინა თავისი ცოლის ღისშვილი, ცნობილი პუბლი-
ცისტი და მოაზროვნე არჩილ ჯორჯაძე (1872-1913). ჩნდება
კითხვა, სამკურნალოდ ევროპაში წასვლა რომ გადაეწყვიტა,
მაშინ 14 აპრილამდე, თითქმის ერთი თვე გიორგი ყაზბეგი
სტამბოლში რაგომ დარჩა? ჩვენი აზრით, ის აქედან წასვლას

არსად არ აპირებდა, როგორც შემოთ ალენიშნეთი, აქ მკურ-
ნალობდა და სამშობლოში დაბრუნებისათვის, მოვლენების
შემდგომ განვითარებას ელოდა. თუმცა, როგორც ირკვევა, აქ
შეჩერების მიზეზები სხვაც იყო (რამაც ქვემოთ ვისაუბრებთ).

გიორგი ყაზბეგის გარდაცვალების ამბავმა საქართველოში
მხოლოდ 27 აპრილს ჩამოაღწია. სამოქალაქო პანაშვიდის
თაობაზე განცხადება გამოაქვეყნა არა რომელიმე სამთავ-
რობო ორგანიზაციამ და პარტიამ, არამედ საზოგადოებრივმა
ორგანიზაციებმა, საქართველოს წითელი ჯვრის საზოგადოე-
ბის მთავარმა გამგეობამ: „სტამბოლში გარდაიცვალა ქ.შ.წ.-კ.
საზოგადოების გამგეობის თავმჯდომარე, საზოგადო მოღვაწე
გ. ნ. ყაზბეგი. დღეს ნაშუადღევს, 1 საათზე და 30 წუთზე, გან-
სვენებულის მოსახსენებლად ქაშვეთის ეკლესიაში გადახდილი
იქნება პანაშვიდი“. ანალოგიური განცხადებები გამოაქვეყნეს
ქ.შ.წ.-კ.გ. საზოგადოებამ და კულტურულ-საგანმანათლებლო
კომიტეტმა. იმავე 27 აპრილს წერა-კითხვის გამავრცელებელ
საზოგადოებას წერილით მიმართეს გიორგის ასლობლებმა:
**ანა ღიმიგრის ასულმა და ოლღა ნიკოლოზის ასულმა ყაზბე-
გებმა, თამარ და ბარბარე ნიკოლოზის ასულმა ალექსი-მეს-
ხიშვილებმა.** ისინი საზოგადოებას აცნობებდნენ, რომ გაი-
ძარცვა გიორგი ყაზბეგის ბინა, წაიღეს ქონება, რომელიც
წარმოადგენდა 5 წლის **ობოლი შვილიშვილის, შოთას** ერთ-
ადერთ საარსებო წყაროს და თხოულობდნენ, რომ დაცულ
იქნას ბინა და დარჩენილი ქონება. წერილში საზგასმით არ-
ის აღნიშნული, რომ გიორგი ყაზბეგს „წასვლა უეცრად
მოუხდა და განზრახული ჰქონდა სასწრაფოდ უკან დაბრუ-
ნება“, რაც ერთგვარად ამავრებს ჩვენს მიერ შემოთ გამოთ-
ქმულ მოსაზრებას.

როგორც უკვე ვიცით, გ. ყაზბეგის ინიციატივით მოეწყო
დიდუბის პანთეონი. 1920 წლის 20 მაისს **დავით კარიჭაშვი-**
ლისადმი მიწერილი ბარათით ირკვევა, რომ გ. ყაზბეგს
უთხოვია, აქ ერთი ადგილი მისთვისაც გამოეყოთ: „მე თვი-
თონ ესლა ძლიერ დავებრდი და ასე დავუძლურდი, რომ

ყოველდღე მოველი ბოლოს. თუ საზოგადოება მეც მაღირსებს, ვისოვ ის ადგილი ჩემს სახელზე ითვლებოდეს; ეს არის ჩემი უკანასკნელი შეწუხება, რომელსაც თქვენი შეამდგომლობით მე ვითხოვ, ვითარცა ერთი უკანასკნელი დამუუქსებელი, ამასთანავე მისი თავმჯდომარე... გ. ყაზბეგი“.

ეს სიგეყები დიდი მოღვაწის ანდერძისათვის გაისმის და დარწმუნებული ვარ, ამ დიდებულ პიროვნებას პანთეონში ადგილის გამოყოფაზე არც არავის ეცეოდა უარს და ამით ანდერძის ერთი თხოვნა შესრულებოდა. სამწუხაროდ, ჩვენ ვერ შევასრულეთ მთავარი, მთავრობითი ვიცით, სად არის დამარხული გიორგი ყაზბეგი, მაგრამ საუღავის ადგილმდებარეობის დამუხტება, უფრო მეტიც, სახელოვანი მამულიშვილის სამშობლოში გადმოსვენება ჯერჯერობით არ მოხერხდა.

გმირი ყაზბეგის მთავრობისათვის შესთავაზებული

ისიც ცხადია, რომ გიორგი ყაზბეგის დიდი ოჯახის მემკვიდრეებიდან ვიცით მხოლოდ მისი შვილის, **ალექსანდრეს ვაჟის მოთას სახელი**, ამ ერთადერთი მამაკაცური შტოს ბედზე ჩვენთვის უცნობია. მეორე შვილიშვილი კი მარინეა, კონსტანტინე ყაზბეგისა და ნინო დადიანის ქალი. აქამდე არც მასზე ვიცოდით, ახლა კი შეგვიძლია მკითხველს მის შესახებაც მოვუთხროთ.

გიორგი ყაზბეგის და მისი შვილების ბიოგრაფიაში გარკვეული სინათლე შეიგანეს თბილისელმა დემა **ბია და დადა ვიარესლაჟის ასულმა კეჟელაჟებმა**. მათი დედა **გუგული - კონსტანტინე გრიგოლის ძე დადიანის ქალიშვილია**. გუგულის **მამიდა ნინო (ჩაქურია)** გრიგოლის ასული ცოლად შეაქადა გიორგი ყაზბეგის ვაჟს კონსტანტინეს. ამგვარად, ჩემი ინფორ-

მაგორები ახლო ნათესაურ კავშირში არიან ყაზბეგების ოჯახთან და საკმაოდ სანდო ცნობებსაც ფლობენ. მათს მონაყოლში აშკარად ჩანს **გიორგი ყაზბეგის სგამბოლში წასვლის ერთ-ერთი მიზეზიც**, დაზუსტებულია კონსტანტინე ყაზბეგის შთამომავლობა და მათი ამჟამინდელი ადგილსამყოფელი. ქალბატონებმა მიაბ და დადამ ზუსტად იციან, რომ პოლონეთში 1914 წელს დაილუპა ალექსანდრე გიორგის ძე ყაზბეგი. გიორგის შვილთაგან მხოლოდ მისი საფლავია უცნობი. რაც შეეხებათ მომდევნო ვაჟებს, ნიკოლოზი 1915 წელს დაილუპა კარპაგებში, საომარი მოქმედებების დროს, ხოლო კონსტანტინე 1915 წელს პეტერბურგში ავგოკატასტროფას ემსხვერპლა. ორივე მათგანი სტუფანწმინდაში ჩამოასვენეს და ყაზბეგების საგვარეულო სასაფლაოზე დაკრძალეს.

ცოცხა რამ კონსტანტინეს ბიოგრაფიიდანაც გავიგეთ. კონსტანტინეს, როგორც იაპონიასთან ომის ერთ-ერთ გმირს, დიდი ადგილი სჭერია იმპერატორის კარზე. ამანე ისიც მეტყველებს, რომ თბილისში ჩამოსული ნიკოლოზ მეორის ამაღლაში, როგორც რკინიგზის ინჟინერი, კონსტანტინე ყაზბეგიც შედიოდა (როგორც წესი, იმპერატორი პეტერბურგიდან თბილისამდე რკინიგზის ვაგონით მგზავრობდა). მაღალი სტუმრები **ივანე ბაგრატიონ-მუხრანსკის** მიუწვევია. დიდ ქართველ თავადს ცოლად ჰყავდა **ლევან დადიანის ქალი ნინო**. მასთან იმრდებოდა ახალგაზრდა ნინო (ჩაქურია) გრიგოლის ასული დადიანი. სწორედ მაშინ გაიცნო კონსტანტინე ყაზბეგმა თავისი მომავალი მეუღლე.

ნინო (ჩაქურია) დადიანი-ყაზბეგისა, კონსტანტინე გიორგის ძე ყაზბეგის მეუღლე

კონსტანტინე გიორგის ძე ყაზბეგზე კიდეც რამდენიმე ცნობას მივაკვლიეთ. მას 1898 წელს დაუმთავრებია ნიკოლაევის საინჟინრო სასწავლებელი, რის შემდეგ მსახურობდა პეგერბურგის სამხედრო-საინჟინრო საწილებში, კერძოდ, სარკინიგზო ბაგალიონში, მოსაწილეობდა რუსეთ-იაპონიის 1904-1905 წლების ომში (*М. Юрчиц. Русины в Петербурге. Тбилиси, 1976. с. 231*).

როგორც ირკვევა, სამხედრო საქმესთან ერთად კონსტანტინე კარგად ფლობდა მსაგვრობას და ქანდაკების ხელოვნებას. გემ „ვარიაცის“ დაღუპვას მან მიუძღვნა ქანდაკება, რომლის ფოტოასლი თბილისში უჩვენებიათ. ამ ფაქტს იმდროინდელი პრესაც გამოეხმაურა. „ივერიასა“ (*№ 107, 6 მაისი, 1904 წ.*) და „ცნობის ფურცლის“ სურათებიან დამატებაში (*№ 219, 16 მაისი, 1904 წ.*) ნათქვამია, რომ ფოტოასლს ჰქონდა წარწერა: „რუსი მეზღვაურები გემ „პასკალიდან“ ეთხოვებიან „ვარიაცსო“. ქანდაკების ავტორად კი მოხსენიებულია ახალგაზრდა მოქანდაკე, პორუჩიკი კ. გ. ყაზბეგი.

საყურადღებოა, რომ კონსტანტინე ყაზბეგს გამოუქანდაკებია აგრეთვე რუსეთ-იაპონიის ომში დაღუპული გემის „ვარიაცის“ მეთაური რუდნევი,* რის შესახებაც გვაუწყებს ეურნალი „თეაგრი და ცხოვრება“ (*№ 32, 1915 წ. გვ. 3*). ამავე წყაროში მითითებულია აგრეთვე კონსტანტინე გიორგის ძე ყაზბეგის დაღუპვის ზუსტი თარიღი – 1915 წლის 14 თიბათივე. ამ დროს მისი მეუღლე ნინო დადიანი 4 თვის ორსული ყოფილა მარინეზე.

ვაეებს გარდა გიორგი ყაზბეგს ჰყავდა აგრეთვე ერთადერთი ქალიშვილი ელენე (ელიუ), რომელიც ბორის გამ-

* რუსი კონტრადმირალი ესეველოდ ფედორის ძე რუდნევი (1855-1913), კრეისერ „ვარიაცის“ მეთაური. 1904 წლის 27 იანვარს, რუსეთ-იაპონიის ომის დროს, ჩემულნოსთან რუსმა მეზღვაურებმა „ვარიაცი“ ჩაძირეს, საარტილერიო ნავი „კორეეცი“ ააფეთქეს, რათა მოწინააღმდეგეს ხელში არ ჩაეარდნოდა. თავად კი გემ „პასკალზე“ გადავიდნენ და გადარჩნენ. კონსტანტინე ყაზბეგი ამ მოვლენების მონაწილე და თვითმხილველია.

მარჯვნივ ნინო (ჩაქურია) გიორგის ასული დადიანი-ყაზბეგისა,
მარცხნივ მისი ქალიშვილი მარინა კონსტანტინეს ასული
ყაზბეგი-მოლტკე. 1957 წ.

რეკელზე იყო გათხოვილი. ისინი 1921 წელს ემიგრაციაში გაჰყვნენ მენშევიკურ მთავრობას.

1921 წლის თებერვალ-მარტში, როცა მოხდა საქართველოს ანექსია, გიორგი ყაზბეგის რძალი ნინო (ჩაქურია) დადიანიც (კონსტანტინეს ქვრივი), ქალიშვილთან მარინესთან ერთად, სამღვარვარეთ წასასვლელად ბათუმში თავად **თენგიზ დაღე-შქელიანს** (1892-1961) ჩამოუყვანია. **აქედან კი სგამბოლში რძალი თვით გიორგი ყაზბეგს გაუცილებია.** საფრანგეთში ქართველი ემიგრანტების მიღება ერთხანს შეფერხებულა, რის გამო ნინო დადიანი-ყაზბეგისა, მამამთილის გიორგის გარდაცვალების შემდეგაც თითქმის სამი წელი, სგამბოლში დარჩენილა. შემდეგ ნინო ქალიშვილთან, **მარინე კონსტანტინეს ასულ ყაზბეგთან** ერთად გერმანიაში ცხოვრობდა. მარინემ სრულწლოვანობას აქ მიაღწია და გათხოვდა მოლტკეზე, რომლისაგანაც შეეძინა ქალიშვილი. მას ბებიას სახელი ნინო

ძმები: ქრისტოფერი, ლორენცო, ჯეიმსი შეპარდები
(ნინა მოლტკე-შეპარდის შვილები). 25 დეკემბერი, 1995 წ.

დაარქვეს. ნინო გათხოვდა რობერტ შეპარდზე, რომლისაგანაც შეეძინა შვილები: **ლორენცო, ქრისტოფერი და ჯეიმსი.**

მარინა შემდეგ მეორეჯერ გათხოვდა, ამჯერად გოერც ლანქფელდზე და საცხოვრებლად ნიუ-იორკის შტატში გადავიდა. მასთან შეეძინა ვაჟი, რომელსაც დედამ თავისი მამის სახელი – კონსტანტინე დაარქვა. დედის დიდებული წარმომავლობის პატივისცემის ნიშნად კონსტანტინე ლანქფელდი ყაზბეგის გვარსაც აგარებს, უცოლოა და ცხოვრობს ორეგონის შტატში.

ამგვარად, მიას და დადას გაცნობამ პირადად მე ბევრი რამ შემიძინა, ხოლო ყაზბეგების, კერძოდ, გიორგის ბიოგრაფიაშიც, სხვა მასალებთან ერთად, საინტერესო კორექტივები შეიგანა.

1. გიორგის შვილთაგან უცნობია საფლავი მხოლოდ ერთის, ალექსანდრესი, რომელიც პირველი მსოფლიო ომის დროს 1914 წელს პოლონეთში უგზო-უკვლოდ დაიკარგა.

მარინა კონსტანტინეს ასული ყაზბეგი და მისი შვილი
ტინო (კონსტანტინე) ყაზბეგ-ლანჭუელდი. ნოემბერი, 1988 წ.

2. ნიკოლოზი ერთი წლის შემდეგ ამ ომში, კარპაგებში და-
იღუპა, მაგრამ ჩამოასვენეს და სტეფანწმინდაში დაკრძალეს.

3. კონსტანტინე პეტერბურგში არავის მოუკლავს, ის 1915
წლის 14 ივნისს ავტოკატასტროფის მსხვერპლი გახდა, ჩა-
მოასვენეს საქართველოში და ასევე სტეფანწმინდაში დაკ-
რძალეს.

4. 1921 წლის მარტში გიორგი ყაზბეგის სტამბოლში წასე-
ლის ერთ-ერთი მიზეზი არის რძლის – ნინო დადიანი-
ყაზბეგის და შვილიშვილის მარინეს უცხოეთში გაცილება.

5. ინფორმაციებისათვის (მია და დადა) სრულიად უცნო-
ბია ვინაობა გიორგის შვილიშვილის შოთიკოსი, რომელიც
მოსხენიებულია გიორგის დის ოლღა ნიკოლოზის ასულის და
ძმისშვილის ანა ღიმიგრის ასული ყაზბეგების წერილში. ჩვენი
აზრით, შოთიკო უნდა იყოს ალექსანდრეს ვაჟი, რომელიც
ყველაზე ადრე დაობლდა და მისი მეურვეობა ბაბუამ – გიო-
რგი ყაზბეგმა იკისრა.

მიტოვებული საულავეები

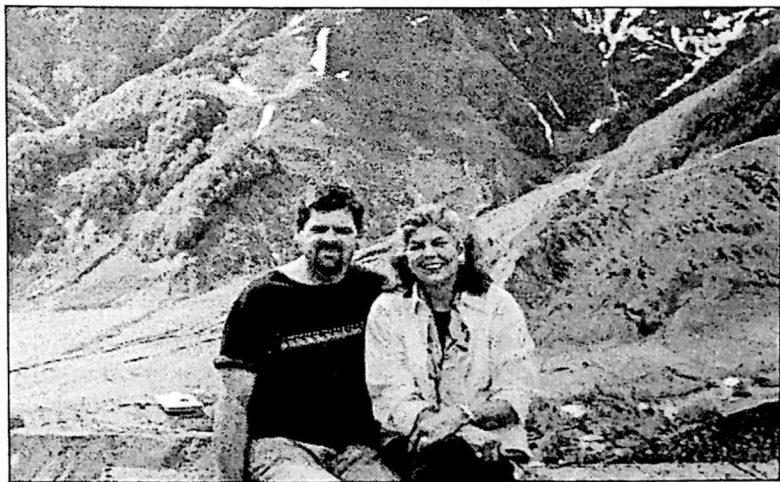
გადავწყვიტეთ კვალდაკვალ მივეყოლოდი ჩვენთვის საინტერესო პიროვნებების ემიგრანტულ მისამართებს. სამწუხაროდ, ბევრი ვერაუფრო შევძელით. ერთადერთი, რაც ჩვენთვის ნაწილობრივ ცნობილი გახდა, ესაა ზოგი მაიოვანის გარდაცვალებისა და დაკრძალვის ადგილის გარკვევა. რაშიც დიდი დახმარება გაგვიწია **თამარ პაპაევას** წიგნმა „გაბნეული საფლავეები“ (თბილისი, 1990, შეადგინა და წიხასიტყვაობა დაურთო გურამ მარაძემ).

ამ წიგნით ჩვენთვის ცნობილი გახდა, რომ გიორგი ყაზბეგის ქალიშვილის, ელენეს (ელიუ) მეუღლე ბორის გამრეკელი 1935 წელს გარდაცვლილა და დასაფლავებულია საფრანგეთში, ბაგინიოლის სასაფლაოზე (გვ. 101). საყურადღებოა, რომ თამარ პაპაევა ბორის გამრეკელს მეორეჯერაც ასახელებს და შეჰყავს იმ პირების სიაში, რომელთა დასაფლავების ადგილი ვერ გამოვარკვეითო (გვ. 110). ჩვენი აზრით, ეს სხვა ბორის გამრეკელია, თუმცა არც იმის გამორიცხვა შეიძლება, რომ ავტორს კალმისმიერი შეცდომა მოსვლოდა და ერთი და იგივე პიროვნება გაემეორებინა.

რაც შეეხება გიორგი ყაზბეგის ქალიშვილს ელენეს (ელიუს), რომელიც დაბადებულია 1882 წელს, გარდაცვლილა 1950 წელს და დასაფლავებულია საფრანგეთში სენ ენევიევ დებუას სასაფლაოზე (გვ. 103). თუმცა გარკვეულ ბუნდოვანებას აქაც აქვს ადგილი. დასახელებულია მეორე ელენე ყაზბეგი, რომელიც დაბადებულია 1880 წელს, გარდაცვლილა 1961 წელს და დაკრძალულია აპონდანის სასაფლაოზე (გვ. 104). აქ მართლაც ძნელი გასარკვევია, რომელი ამათივანია გიორგი ყაზბეგის ქალიშვილი და ბორის გამრეკელის მეუღლე. მითუმეტეს, მათი ასაკი (დაბადების წელი) თითქმის ემთხვევა ერთმანეთს, ხოლო მამის სახელი არც ერთისა ცნობილი არაა.

ნინა მოლტკე-შეპარდი და დედა მარინა ყაზბეგი. ბედფორდი.
ნოემბერი, 1988 წ.

ნინა მოლტკე-შეპარდი და მისი უფროსი ვაჟი
ქრისტოფერ შეპარდი სტეფანწმინდაში. მაისი. 2002 წ.

უცხოებაში მყოფი ნინო (ჩაქურია) დადიანი-ყაზბეგისა (კონსტანტინეს მეუღლე) მეორეჯერ რაფაელ (რალფ) უორდ-როპს მითხოვდა, მაგრამ არც ეს ქორწინება აღმოჩნდა საბოლოო, მესამედ მან იქორწინა ბორის ფანსულიძემ (*Станислав Думин, Юрий Чиковани. Дворянские роды Российской империи. Т. 4, Москва, 1998, стр. 57*).

თამარ პაპავას წიგნით ჩვენთვის გასაგები გახდა აგრეთვე ნინო (ჩაქურია) დადიანი-ყაზბეგის გარდაცვალების თარიღი და დაკრძალვის ადგილი. ნინო 1962 წელს გარდაცვლილა და დაუკრძალავთ აშშ-ში, კერძოდ, კონექტიკუტის შტატში (გვ. 124).

ბოლოობა

ასეთია სახელოვანი ქართველი მამულიშვილის, თერგ-დალეულთა თაობის ერთ-ერთი ღირსეული შვილის, გამოჩენილი სამხედრო და სამოგადო მოღვაწის გიორგი ყაზბეგის ცხოვრების გზა.

ჩვენს მოქალაქეობრივ მოვალეობად მიმაჩნია:

1. თბილისში, ყოფილ ოლღას (ახლანდელ კოსტავას) ქუჩის № 4 სახლს გაუკეთდეს მემორიალური დაფა;

2. ცალ-ცალკე ითარგმნოს და გამოიცეს (შესაძლოა ყველა ერთად) გიორგი ყაზბეგის სამეცნიერო და პუბლიცისტური შრომები;

3. გავარკვიოთ რა ბედი ეწია მის მეურვეობის ქვეშ მყოფ შვილიშვილს შოთა ალექსანდრეს ძე ყაზბეგს.

4. აღვასრულოთ დიდი მამულიშვილის უკანასკნელი თხოვნა, სტამბოლში ქართული კათოლიკური ეკლესიის მესვეურთა დახმარებით მოვნახოთ გიორგი ყაზბეგის საფლავი, მისი ნეშტი გადმოვასვენოთ და დაკრძალოთ ღიდუბის პანთეონში, რომელიც მისი ბრუნვით დაარსდა და თავადაც ოცნებობდა მისთვის იქ მიეჩინათ სამარადისო სასუფეველი.

Р Е З Ю М Е

Георгии Николаевич Казбеги (1839-1921) является достойным представителем грузинской знатной семьи. Его предки (Чофика, Казибег, Габриэл) на разных постах были выдвинуты в царском дворе Грузии, а позже они полностью контролировали горную часть Грузии и Дарьялское ущелье.

После ликвидации Царства Грузии дед Г. Казбеги Габриэл (?-1817 г.) поступил на службу Российской империи и достиг генеральского звания. В военном ведомстве некоторое время служил и отец Георгия Николай Казбеги (1809-1868), но скоро вышел в отставку и всю жизнь посвятил семейному хозяйству и воспитанию детей.

Георгии Казбеги закончил Воронежский кадетский корпус, получил звание поручика и был назначен командиром сотни грузинского гренадерского полка. В 1870 году, после окончания Академии генерального штаба, его перевели на должность старшего адъютанта гренадерской дивизии.

В 1874 году Г. Казбеги на 3 месяца конспиративно путешествовал по Турции в Грузинских провинциях (Аджара, Шавшети, Ливана, Лезети), собирал военно-стратегические материалы, одновременно записывал ценнейшие исторические и социально-политические сведения о т. н. Турецкой Грузии. На основе этих данных он издал две фундаментальные книги: "Три месяца в Турецкой Грузии" и "Военно-статистический очерк Лазистанского санджака", которые в научных кругах и в настоящее время пользуются большой популярностью (авторством Г. Казбеги известно всего 11 трудов, в том числе 8 опубликованных).

В 1876 году Г. Казбеги командовал грузинской сотней, которую сформировал сам. В период Русско-Турецкой войны (1877-78 гг.) он занимал пост начальника штаба Кобулетского отряда.

В 1882 году Г. Казбеги вышел в отставку и вернулся в родной Хеви (Стефанцминда), здесь он развернул большую работу по открытию школ, мастерских, поддерживал местное население по развитию земледелия и освоения местных природных богатств.

В последующие годы Г. Казбеги вернулся к военной службе, командовал Бакинский пехотным полком, выполнял обязанность коменданта г. Ерзерума. В 1891 году ему присвоили звание генерал-майора и назначили комендантом Варшавской крепости. С 1900 г. Г. Казбеги Генерал-лейтенант.

В 1905 году его перевели комендантом г. Владивостока, но скоро освободили за то, что против восставших рабочих не применял оружие. Он вернулся в Грузию и активно включился в общественную деятельность.

С 1908 года Г. Казбеги возглавлял "Общество по распространению грамотности среди грузин", который до трагической смерти руководил Илья Чавчавадзе (1837-1907). Под руководством Г. Казбеги были осуществлены все намерения, которых не успел завершить великий сын Грузии. Скоро Общество стал сильной народной организацией, которая в Грузии и за её пределами (в землячествах) имела школы, библиотеки, клубы. Общество материальную и финансовую помощь оказывало сиротам, многодетным семьям, инвалидам и нищим.

В 1915-18 гг. на семью Г. Казбеги обрушилась большая трагедия: погибли его сыновья: Николай, Александр и

Константин, умерла жена Елизавета Магалашвили. Одиноким старым генералом содержал и воспитывал 5-летнего внука Шоту и несостоятельного 13-летнего аджарца Сулеймана Кайкацишвили.

В марте 1921 года, после аннексии большевиками Грузии, Г. Казбеги покинул Родину и остановился в Стамбуле. До сих пор неизвестна причина его отъезда: избежал новый режим, выехал для лечения, или провожал эмигрирующую дочь. Елене (1882-1950), в браке с Борисом Гамрекели (?-1935). Какова правда, неизвестно.

14 апреля 1921 года Г. Казбеги скончался в Стамбуле. Через два дня тамошние грузины похоронили его во дворе христианской церкви, позже его прах перевезли на городское кладбище, но его могила в настоящее время считается потерянной.

Неизвестна последующая жизнь внука Г. Казбеги Шоты. Фактически в Грузии не остались его наследники. За рубежом (в США) живут сыновья дочери Константина Казбеги и Нино Дадияни, Марины Казбеги — Молтке: Кристофер, Лоренцо и Джеймс Шепарды. Сын Марины (от второго брака) Константин (Тино) Лангфельд, для почтения своих предков, носит двойную фамилию: Казбек-Лангфельд. Известны местонахождения могил потомков Г. Казбеги, которые скончались в эмиграции.

Наша цель, установить место похорон Георгия Казбеги в Стамбуле, перевести его останки в Грузию и с почетом похоронить в Дидубском Пантеоне, который основал сам Г. Казбеги. Необходимо продолжать поиски дальнейшей судьбы его внука Шоты Казбеги и постоянно поддерживать связи с зарубежными потомками Г. Казбеги.

CONCLUSION

Giorgi Kazbegi (1839-1921) is a well-known representative of a worthy family of Georgian achievers. His ancestors (Chophika, Kazibegi, Gabrieli), persons promoted while serving Georgian kings, were the governors of Georgia's mountainous region Khevi and supervisors of Darialy Valley.

After the annulment of Georgian Kingdom, Giorgi's grandfather Gabriel (? - 1817) started serving for Russia and even reached the rank of a general. Giorgi's father Nikoloz (1809-1868) served in military for a while, but quit soon and afterwards dedicated his life to household and raising children.

Giorgi graduated from Voronej military school, he was awarded the rank of a first lieutenant and he was appointed as a Chief of Sotnia in the Regiment of Georgian Grenadiers. In 1870, after graduating from the Academy of General Staff he was transferred to the position of the Chief Adjutant of the Grenadiers' Division.

In 1874 Giorgi Kazbegi secretly traveled in Georgia's provinces conquered by the Osmans (Adjara, Shavsheti, Livana, Lazeti) and published acquired impressions in two works: "Three months in Turkish Georgia" and "Military-strategic Piece of Lazistani's Sanjaki", which are still very popular in academic circles (11 of his works are known to us, 8 of which are published).

In 1876 Giorgi Kazbegi was leading a Georgian Sotnia organized by him in West Georgia, and in years 1877-1878

during the times of Russian-Turkish War he was holding the position of Chief of the Headquarters of Kobuleti Regiment.

In 1882, transferred to the reserve Giorgi Kazbegi returned to Stefantsminda. He was taking part in cultural-economic development of native region. He opened a school, workshops, we was helping population in developing agriculture and utilizing local natural resources.

For the following years, Giorgi Kazbegi is in military service once again, he is leading Baku Foot Soldier Regiment, he is performing the duties of Arzrum Commandant. In 1891 he was awarded a rank of major-general and he was appointed as a Commandant of Warsaw Fortress.

In 1905 Giorgi Kazbegi was transferred to the position of Vladivostok's Commandant, but was soon released for not using arms against workers which were on strike. He came to Georgia and enrolled in lively social activities.

In 1908 he began leading the society for spreading writing-reading skills among Georgians, which was headed by Ilia Tshavtshavadze (1837-1907) up until his tragic death. Giorgi Kazbegi continued fulfillment of the aims, which great Georgian native was deprived the possibility to fulfill. He made a strong public organization out of this society, which possessed schools, libraries, clubs in kinships both in Georgia and beyond its borders. The society was providing financial aid to the families with orphans, many children, disabled persons and other poor families.

In years 1915-1918 Giorgi Kazgebi's family experienced great tragedy: his three sons Nikoloz, Alexandre and Constantine perished. Also died his wife Elizabeth Magalashvili. Lonely old general was raising 5 year old

grandson Shota and also poor Adjarian gymnasia pupil Suleiman Kaikatsishvili.

In 1921, after Bolsheviks annexed Georgia Giorgi Kazbegi left his motherland and settled in Istanbul. Three reasons for his leave have been mentioned: he tried to avoid the new regime; he went for medical treatment; he accompanied his emigrating daughter, which one of the reasons holds truth is not conclusively known.

On 14th of April, 1921 Giorgi Kazbegi died in Istanbul. After two days local Georgians buried him in the yard of a church. Later on his body was relocated to city cemetery, but nowadays it is lost and no one knows the location of his grave.

Subsequent life of Giorgi Kazbegi's grandson Shota is unknown. In fact no heirs of his were left in Georgia. But in foreign countries there are heirs of Giorgi's son's Constantine's and his wife's Nino Dadiani's daughter - Marine Kazbegi-Moltke and also his daughter's heirs: Christopher, Lorenzo, James Sheparden, also Marine's son from the second husband – Tino (Constantine) Langfeld, who in honor of his great ancestors uses surname Kazbegi. The locations of the graves of the diseased heirs of Giorgi Kazbegi in the foreign countries are known.

Our aim is to find out the location of Giorgi Kazbegi's grave in Istanbul, to bring his remains to his motherland and bury in the originated by him Didube Pantheon; also the research of the life of the orphan Shota Alexandre Kazbegi has to continue, we have to keep a constant contact with the heirs of Giorgi Kazbegi in foreign countries.

გიორგი ყაზბეგის შრომების ბიბლიოგრაფია

(არასრული)

1. Военная история грузинского гренадерского полка в связи с историей Кавказской войны. 1865.
2. Итальянцы о Кавказе. Газ. "Кавказ", 1867, № 4, 6, 35, 36, 40-43, 54; 1868, № 72-78.
3. Три месяца в Турецкой Грузии. Тифлис. 1875.
4. Военно-стратегический очерк Лазистанского санджака. Тифлис. 1876.
5. Куринцы в Чечне и Дагестане. 1834-1861 гг. Тифлис. 1885.
6. Военно-стратегическое описание Терской области. Тифлис. 1888. в 2-х томах.
7. ბაგონ სმიონოვის რეფერატის გამო. „დროება“, 8 აპრილი, 1885 წ.
8. Приветствия в связи со 100-летием со дня рождения Н. В. Гоголя. В кн. "Гоголевские дни в Москве". М., 1910. с. 306-307.
9. საქართველოს სამხედრო გზის სტრატეგიული და პოლიტიკური მნიშვნელობა (დაუმთავრებელი).
10. პოლონელი და ქართველი ხალხის კულტურული ურთიერთობა (გამოუქვეყნებელი).
11. კონსტანტინეპოლში არსებული ქართული სასულიერო სასწავლებელი და აქაურ ქართველთა მშობა (ბოლო სამი ნაშრომი დაიკარგა გ. ყაზბეგის ბინის გაძარცვის დროს, 1921 წ.).

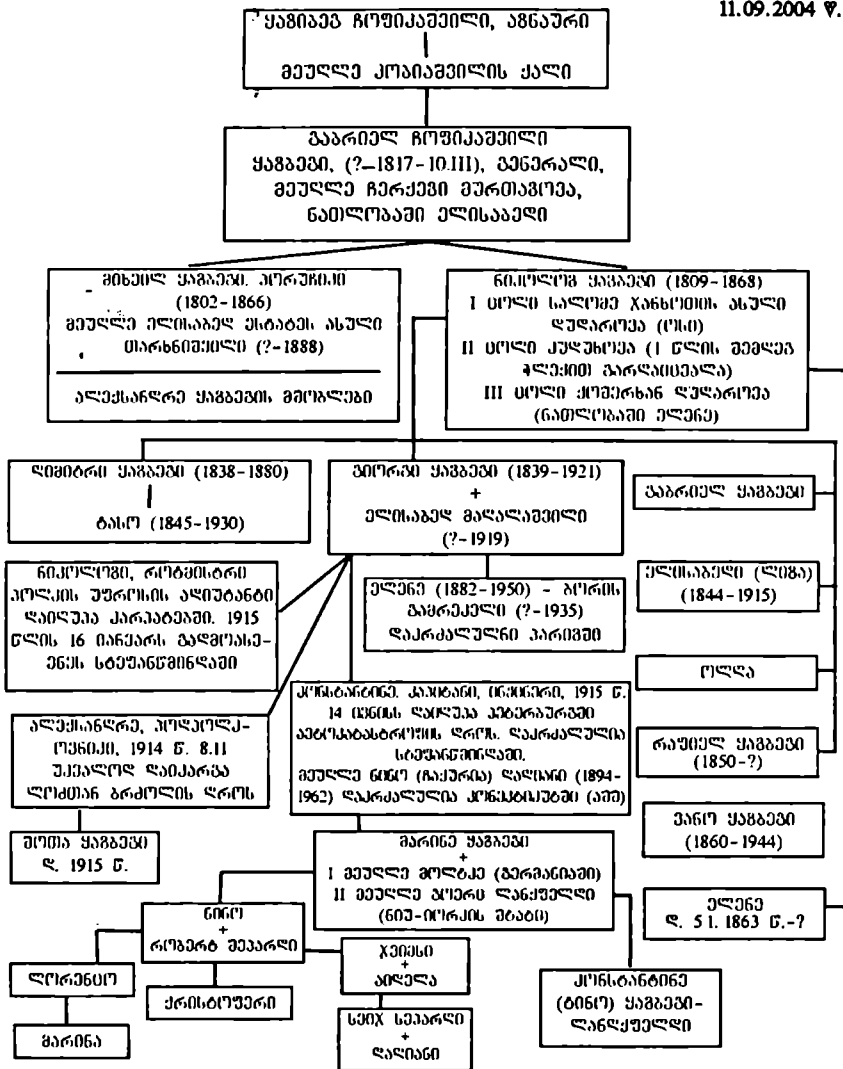
(**ბიოგრაფიული ყაზბეგების შესახებ**)

შეაღბონა

గ్రామీణ

სურამნიძე

11.09.2004 v.

სარჩევი

წინათქმა	5
ყაზბეგთა გვარეულობა	7
მამა ნიკოლოზი	8
ბავშვობა, სამხედრო სასწაელებელი	9
მოგზაურობა თურქეთის საქართველოში	12
ხევში. კელავე სამხედრო სამსახურში	14
ილიას საქმის განმგრძობი. ოჯახური ტრაგედია	17
უცნობი განსასვენებელი	25
გიორგი ყაზბეგის შთამომავლობა უცხოეთში	32
მიტოვებული საფლავები	38
ბოლოთქმა	40
რეზიუმე (რუსულ ენაზე)	41
რეზიუმე (ინგლისურ ენაზე)	44
გიორგი ყაზბეგის შრომების ბიბლიოგრაფია	47
ყაზბეგების გენეალოგია (გიორგის შტო)	48